

Kuruluşundan Lağvedilişine Kadar Cebel-i Bereket Sancağının İdari Yapısı [1879-1933]

The Administrative Structure of the Cebel-i Bereket Sanjak from its Establishment to its Dissolution [1879-1933]

Osman Karlangıç*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

*Batman Üniversitesi

osmanidil27@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6022-1073

Başvuru / Submitted : 4 Ağustos 2022

Kabul / Accepted: 7 Ekim 2022

DOI: 10.21021/osmed.1155659

Atıf/Citation:

Karlangıç, O. "Kuruluşundan Lağvedilişine Kadar Cebel-i Bereket Sancağının İdari Yapısı [1879-1933]". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 15 (2022): 79-98.

Öz

Sancaklar, Osmanlı idari yapısında önem bakımından eyaletlerin alt birimidir. Cebel-i Bereket adı Gâvur Dağlarına (Amanos) Tanzimat Devrinde verilmiştir. Cebel-i Bereket Sancağı, önceleri Üzeyr ve Payas olarak anılan sancağın idari sınırlarının genişletilmesi ve merkezinin değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Sancak, 1879'da kurulduğunda Payas ve Osmaniye buraya bağlanmıştır. Yine Maraş'a bağlı Hassa, İslahiye ve Bahçe kazaları Maraş'tan alınarak Cebel-i Bereket Sancağı sınırlarına dâhil edilmiştir. Yönetim merkezi güvenlik nedeniyle Gâvur Dağlarının ortasında bulunan Yarpuz Kasabasıydı. Yarpuz, istenilen gelişmeyi gösteremeyince sancak merkezi Ermenilerden kaynaklı güvenlik tehditleri de dikkate alınarak 1906'da Erzin'e, 1909'da ise Osmaniye'ye taşınmış; merkezin değiştirilmesi sancak eşrafının ve halkının tepkisine neden olmuştur. Zamanla Cebel-i Bereket'te bazı nahiye ve kazaların isimleri değişikliğe uğramış; İkinci Meşrutiyet Devrinde Ümraniye (Dörtöl) ve Ayas kazaları ortaya çıkmıştır. Sancaklar, cumhuriyetin ilanından sonra vilayetlere dönüştürülmüş, böylece Cebel-i Bereket de vilayet olmuştur. Bahsi geçen yeni idari düzende Ceyhan Kazası Cebel-i Bereket Vilayetine bağlanmıştır. Hassa bu dönemde kaza vasfını kaybetmiş ve İslahiye'ye bağlı bir nahiyeye dönüştürülmüştür. 1879'da kurulan Cebel-i Bereket Vilayeti konumu itibariyle gelişmeye uygun olmadığı gerekçesiyle 1933'te lağvedilmiştir. Dörtöl, Ceyhan, Osmaniye ve Bahçe kazaları Adana (Seyhan) Vilayetine, İslahiye ise Gaziantep'e bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cebel-i Bereket, Payas, Osmaniye, Yarpuz, Bahçe.

Abstract

Sanjaks are sub-units of provinces in terms of importance in the Ottoman administrative structure. The name Cebel-i Bereket was given to the Gavur Mountains (Amanos) in the Tanzimat Period. Cebel-i Bereket Sanjak emerged with the expansion of the administrative borders of the sanjak, which was previously known as Üzeyr and Payas, and the change of its center. When Sanjak was founded in 1879, Payas and Osmaniye were connected here. The districts of Hassa, İslahiye and Bahçe, which were also affiliated to Maraş, were taken from Maraş and included in the borders of the Cebel-i Bereket Sanjak. The administrative center was Yarpuz Town, located in the middle of the Gavur Mountains for security reasons. When Yarpuz could not show the desired development, the center of the sanjak was moved to Erzin in 1906 and to Osmaniye in 1909, taking into account the security threats from the Armenians; The change of the center caused the reaction of the sanjak notables and people. Over time, the names of some townships and districts in Cebel-i Bereket have changed; In the Second Constitutional Era, Ümraniye (Dörtöl) and Ayas districts emerged. Sanjaks were transformed into provinces after the proclamation of the republic, so Cebel-i Bereket became a province. In the aforementioned new administrative order, Ceyhan District was connected to Cebel-i Bereket Province. During this period, Hassa lost its status as a district and was transformed into a sub-district of İslahiye. Cebel-i Bereket Province, which was established in 1879, was abolished in 1933 on the grounds that it was not suitable for development due to its location. Dörtöl, Ceyhan, Osmaniye and Bahce districts were connected to Adana (Seyhan) Province and İslahiye to Gaziantep.

Keywords: Cebel-i Bereket, Payas, Osmaniye, Yarpuz, Bahçe.

Giriş

XVI. yüzyılda beylerbeylik ifadesinin yanında vilayet veya eyalet ifadeleri de kullanılmıştır. Eyalet/vilayetlerin alt birimi sancaklardır.¹ Sancak; *bayrak veya bunun temsil ettiği askerî birlik, bunların oluşturduğu idarî bölgedir*. Arapçada livâ ve râye kelimeleri sancak ve bayrak anlamlarını içerir. Sancak tabiri XIV. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu terim askerî teşkilatı ifade ederken zamanla idari manada da kullanılmıştır. XV. yüzyılda sadece *idare ve kumanda* anlamlarını değil *idarî bölge* anlamını da içermektedir. Sancaklar XVI. yüzyıl sonlarına gelindiğinde idari yapıda bir *ana birim*dir. Bahsi geçen dönemde beylerbeylikler bünyesinde 500 civarında sancak vardı. Birkaç sancağın birleşmesiyle vilayetler/eyaletler oluşmaktaydı. Sancağın mülki amiri sancak beyi olup sancağın merkezi olan kazada otururdu. Bu idari birime bağlı kaza ve nahiyelerde zaîm, subaşı veya voyvoda oturur ve güvenlikle ilgilenirdi. XVII. yüzyılda Osmanlı eyalet ve sancak yönetiminde klasik düzenden tamamen farklı bir yapı ortaya çıkmaya başlamıştır.² Merkezde bulunan vezirler bir vilayete vali olarak atanır, vezire başka bir vilayetin sancak ve kazalarında mukataalar ayrılır ve verilir; onlar da bu iltizamı idare etmek için mütesellim ve voyvoda denilen vekiller yollarlardı.³ Aynı yüzyıl, bu durumun taşrada yaygınlaştığı dönem olmuştur. XVII. yüzyılın başından itibaren eyalet ve sancaklar ya mirî mukataa veya iltizam yoluyla yahut arpalık ve malikâne şeklinde dağıtılmıştır.⁴ XIX. yüzyılda Anadolu şehirleri eyalet ya da sancak merkezi olarak taşra idaresi içerisinde yer almışlardır.⁵ Bu yüzyılda 25 civarında beylerbeylik bulunuyor ve bunlara bağlı 300 civarında sancak yer alıyordu. İdari düzenlemelerde eyaletlere bağlı olan sancaklar belli bir coğrafi sınıra sahipti. Sancakların coğrafi genişliği bugünkü bir ilin genişliğiyle kıyaslanabilir.⁶ Mutasarrıflık, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile gerçekleşmiş ve eyaletler vilayetlere dönüştürülmüştür. Değişiklikten sonra mutasarrıf, sancağın idarecisi olmuş, 1867’de yeni mutasarrıflıklar ortaya çıkmıştı.⁷

Cebel-i Bereket, Gavur Dağlarına (Amanoslar) Tanzimat sonrası verilen isimdir. Bu ismin verilmesi bölgenin verimliliğini ifade etmekle ilgilidir. Ahmet Cevdet Paşa’nın Maruzat adlı eserindeki ifadelerine göre Gâvur Dağı’na bahsi geçen isim hükümet tarafından verilmiştir.⁸ Başka kaynaklarda ise Abdülmecit devrinde (1854) adı geçen padişahın beğenmesiyle dağa Bereket adının verildiği belirtilmektedir.⁹ Cebel-i Bereket’in bitki ve hayvan çeşitliliği oldukça zengindir. Payas taraflarında zeytin ağaçları, ekşi ağaç, hartlab, çınar, dişbudak, mazı; sancağın dağ kısmında ise çam, meşe, mazı, çınar, Kamalak, ardıç, dişbudak, kavak, söğüt, gürgen, yabani elma ve armut yetişmektedir. Sancakta çok sayıda su kaynağı, çağlayan ve akarsu vardır. Karasu Asi Nehrine, Hamus Deresi Ceyhan Nehrine, Deliçay ise İskenderun körfezine dökülür. Cebel-i Bereket’te Kaplan, sırtlan, ayı, domuz, kurt, yabani tavşan, sansar, tilki ve ceylan bulunur.¹⁰ Kuzey ve kuzeydoğu yönünde uzanan İslahiye, Keferdiz ve Düziçi (Haruniye) ovaları konumları, manzaraları ve zirai yönleriyle önem arz etmektedir. Cebel-i Bereket’in ticari, idari ve ekonomik yönden gelişmesini engelleyecek bir durum yoktur.¹¹ Sancağın çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır. Burada birçok Türk aşireti vardır. Bunların bir kısmı Selçuklulardan önce, bir kısmı Selçuklular zamanında ve bir kısmı da Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan sonra Türkistan bölgesinden gelenlerdir. Osmaniye Kazasında Tacirli, Ulaşlı, Kumarlı aşiretleri, az sayıda Rumeli ve Girit muhaciri bulunmaktadır. Ayas (Yumurtalık) Kazası: Bozdoğan aşireti ve Rumeli muhacirlerinden müteşekkildir. Ceyhan Kazası: Bozdoğan aşireti,

¹ Orhan Kılıç, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, 9 (Ankara, 2002), s.1645-1646.

² İlhan Şahin, “Sancak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36 (İstanbul, 2009), s.97-99.

³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyuş, 4. Baskı, (İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2003), 108-109.

⁴ Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31 (Ankara 2020), s.377-379.

⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, (Ankara: TTK Yayınları, 1991), 10.

⁶ Kılıç, *a.g.m.*, s.1647-1648; Şahin, *a.g.m.*, s.97-99.

⁷ Örenç, *a.g.m.*, 377-379.

⁸ Yusuf Halaçoğlu, “Cebel-i Bereket”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7 (İstanbul 1993), s.185-186.

⁹ Mehmet Akif Terzi, Ahmet Ergün, *Kınık’tan Kıyı’ya Osmanlı Belgelerinde Osmaniye*, (Osmaniye: Osmaniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 51.

¹⁰ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 116-118.

¹¹ Necdet Aysal, Lütfi Arslan, “Türkiye’nin Sağlık Ve Toplumsal Coğrafyası: Cebel-İ Bereket (Osmaniye) Vilâyeti,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 63 (Güz 2018), 427. (erişim 16.07.2022).

Cerid aşireti, önemli sayıda Rumeli muhaciri, Kürt ve Çerkes muhacirini barındırır. Bahçe Kazasında Farsak ve Dilgili aşiretleri vardır; İslâhiye Kazasında Okçu İzzeddin aşiretinin önemli bir kısmı ve Celikânlı, Delikânlı, Müsikanlı, Şerikanlı, Ekibyanlı, Bilikanlı, Beveriyanlı, Melikanlı aşiretleri bulunmaktadır. Hassa Kazasında Okçu İzzeddin aşiretinin bir kısmı ve Aydınlı aşireti yer alır. Aydınlılar hayvancılık yaptıklarından yazın yaylalara gitseler de kışı Cebel-i Bereket Sancağında geçiriyorlardı. Sancağın ziraatı çok gelişmemiş olsa da portakal üretimi, kerestecilik, odunculuk ve kömürcülük gibi ekonomik faaliyetler yapılır,¹² Ormanlarından önemli miktarda kereste ihracı gerçekleştirilirdi.¹³

Bu çalışmada; Cebel-i Bereket Sancağının idari yapısı incelenecektir. Konu, sancağın oluşturulduğu 1879 yılı ile lağvedildiği 1933 yılları arasını kapsamaktadır.

1. Cebel-i Bereket Sancağının Kurulmasından Önce Bölgede İdari Yapı (Payas Sancağı)

Gâvur Dağlarının (Cebel-i Bereket) olduğu sahalar Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra Osmanlı hâkimiyetine girmişti.¹⁴ Osmanlı hâkimiyeti sonrası uzun yıllar Halep Eyaleti sınırları içerisinde olan Üzeyr Sancağı¹⁵ XIX. yüzyılda Adana Eyaleti sınırlarına dâhil edilmiştir. Tanzimat reformları yapılırken 1864'te eyaletler vilayetlere dönüştürülmüş, Bu değişiklikler 1866'da Halep Vilayeti için de uygulanmıştı. Vilayetin yeni sınırları Urfa, Maraş, Kozan, Adana, Payas, Halep merkez ve Zor sancaklarını içine alıyordu.¹⁶ 1867'de "Vilayetler Nizamnamesi"nin hayata geçirilmesiyle Üzeyr Sancağı, sancak merkezi olan Payas'ın adını alarak Payas Sancağına dönüşmüş ve Halep Vilayetine bağlanmıştır. Fırka-i Islahiye'nin faaliyetleri sonrasında Halep Vilayetine bağlanan Adana 1869'da vilayet olunca Payas Sancağı da Adana Vilayeti sınırları içerisinde kalmıştır.¹⁷ Payas liva merkezi 1867'de 2 mahalle ve 38 köyden ibarettir. Bunlar; Abacılı, Değirmendere, Sarıseki, Azganlık, Karayılan, Sincan, Seydihan, Kuzuludere, Çağlalık maa Ortasirt, Gürlevik, Şeyhmahmutlu, Hadiş, Kuyuluk, Lüğlük, Bülke, Başlamış, Erzin, Harlık, Keçeli, Ocaklı, Kuzulucu, Çaylı, Çokmerzimen, Üzeyrli, Karakenise maa Rabat, Kürtül, Büyük Küllü, Küçük Küllü, Kurtkulağı, Ayas, Nacarlı, Doruk, İsalı, Kürtköy, Cevheri, Musafakılı, Vayvaylı ve Turunçlu'dur. Kazada 1.660 hane, 2 cami, 10 mescit, 5 kilise, 1 mektep, 2 hamam, 85 dükkân, 3 mağaza, 1 bedesten ve 2 han bulunmaktadır.¹⁸

1868'de Payas Kasabasının Döşek ve Ulaş adlı iki nahiyesi mevcut olup iki mahalle ve 36 köyü bulunmaktadır. Köy isimleri: Abacılı, Karayılan, Lüğlük, Sarıseki, Başlamış, Erzin, Keçeli, Ocaklı, Kuzulucu, Çokmerzimen, Üzeyrli ve Karakenise maa Rabat'tır. Döşek nahiyesine bağlı köyler ise: Kurtkulağı, Ayas, Tacirli, Doruk, İsalı, Kürtköyü, Cevheri, Musafakılı, Vayvaylı ve Turunçlu'dur. Ulaş Nahiyesine bağlı köyler: Akarca, Değirmenderesi, Azganlık, Sincan, Seyithan, Kuzuludere, Çağlalık maa Ortasirt, Gürlevik, Şeyhmahmutlu, Hadiş, Kuyuluk, Kapılı, Bülke'dir.¹⁹ 1869'da da durum aynıdır.²⁰ Sancağın merkezi Payas Kasabası olup Osmaniye ve Belen kazaları da sancak sınırları içerisinde. Aynı yıl Payas Sancağı Halep idari sınırlarından alınarak tekrar teşkil edilen Adana Vilayetine bağlanmıştır.²¹ 1870'te -daha önce sancak sınırları dâhilinde olan- Belen, Halep Vilayeti sınırları içerisinde kalmıştır. Yeni idari düzende sancağa bağlı kazalar Payas ve Osmaniye'dir. Payas; Cerit, Tacirli ve Çendoğlu nahiyelerine sahiptir. Payas Kazası Adana vilayet merkezine 21, Osmaniye Kazası 18, Cerit Nahiyesi 12, Tacirli

¹² Aysal ve Arslan, *a.g.m.*, 429-435.

¹³ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 116-118.

¹⁴ Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara 1992), s.20. Volkan Payaşlı, "Fransız İşgalinde Osmaniye (Cebel-i Bereket) Ve Rahime Hatun Üzerine Bir Değerlendirme," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61 (Güz 2017), 270. (erişim 25.06.2022).

¹⁵ Adem Tutar, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Cebel-i Bereket Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler," *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), 147. (erişim 18.06.2022).

¹⁶ Mustafa Öztürk, *Osmanlı Belgelerinde Halep*, Ed. M. Taner KOLTUK, (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları), 2018, 28

¹⁷ Necdet Arı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Osmaniye'de Atatürk'e Sunulan Bir Gavurdağı Ağıtı," *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2:1 (Yaz 2016), 109. (erişim 15.06.2022).

¹⁸ H. 1284 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, 197-199.

¹⁹ H. 1285 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, 287-288.

²⁰ H. 1286 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, 219.

²¹ Hilmi Karaboran, "Osmaniye'nin Kuruluş ve Gelişmesi," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1-2, (1996): 26.

Nahiyesi 14 ve Çendoğlu Nahiyesi 34 saat uzaklıktadır. Yine Osmaniye Kazası, Payas sancak merkezine 9, Cerit Nahiyesi 12, Tacirli Nahiyesi 12, Çendoğlu Nahiyesi 13 saat uzaklıktadır.²²

Payas Sancağına bağlı Döşek ve Ulaş nahiyeleri 1872'de kaldırılmış, Döşek Nahiyesinin bulunduğu alanda Yumurtalık Nahiyesi oluşturulmuştur. Payas Kasabası, Kara Cami ve Rum adlı iki mahalleden ve 22 köyden müteşekkildir. Salnamelere yansıyan köy isimleri Seyidhan, Sarıseki, Erzin, Ocaklı, Karakenise, Rabat, Burnaz, Çaylı, Üzeyrli, Çokmerzimen ve Kürtül'dür. Payas Kasabasının batısında olup ona 10 saat uzaklıktaki Yumurtalık Nahiyesi ise 21 köyden ibarettir. Buraya bağlı köylerden salnameye yansıyanlar ise Ayas, Dede, Doruk ve Kurtkulağı'dır.²³ Sancak, 1873'te Payas ve Osmaniye olmak üzere iki kaza ve Yumurtalık adlı bir nahiyeden ibarettir. Köyler ise Seyidhan, Sarıseki, Değirmenderesi, Rabat, Erzin, Ocaklı, Karakenise, Burnaz, Çaylı, Üzeyrli, Çokmerzimen ve Kürtül'dür. Yumurtalık Nahiyesine bağlı köyler Ayas, Dede, Doruk ve Kurtkulağı'dır.²⁴ 1876'da da idari yapı aynıdır.²⁵ 1877'de Payas Sancağı; Payas ve Osmaniye olmak üzere iki kaza ve Yumurtalık Nahiyesinden ibarettir. Köyleri; Seyidhan, Başlamış, Sarıseki, Değirmenderesi, Rabat, Erzin, Ocaklı, Karakenise, Burnaz, Çaylı, Üzeyrli, Çokmerzimen ve Kürtül'dür. Turunçlu, mezraa olarak geçer. Yumurtalık Nahiyesine bağlı köyler; Ayas, Dede, Doruk ve Kurtkulağı'dır. Osmaniye Kazası ise Kıyı Köyleri, Cerid ve Tacirli nahiyelerinden müteşekkildir. Osmaniye kaza merkezi yine Rızaiye Köyüdür. Köyleri; Dervişkiye, Tatarlı, Bekirli ve Balak (Yalak)'tır. Nefs-i Payas ve Yumurtalık Nahiyesinde 2.232 hane ve Osmaniye Kazasında 1.415 hane bulunmaktadır.²⁶

1.1. Osmaniye kazası

Osmaniye Kasabası, Adana vilayet merkezine 18 saat, liva merkezi olan Payas Kasabasına ise 9 saat uzaklıkta olup kasabanın kuzeyinde yer alır.²⁷ 1867'de Osmaniye Kazası 5 mahalle, 2 nahiy ve 23 köyden ibarettir. Osmaniye Kasabası şu mahallelerden müteşekkildir: Kuyuluk, Haraz, Kötüköy, Hacıömerbağı ve Gökdere. Nahiyeleri ise Tacirli ve Cerit'tir. Köy isimleri: Ağyardereobası, Dereli, Gebeli, Cona, Çardak, Tecirli, Dervişkiye, Tefikiye, Cevdetiye, Yaveriye, Rızaiye, Cerit, Azizli, İmran, Hamdilli, Değirmenderesi, Veysiye, Balak (Yalak), Şükriye, İzzeddin nam-ı diğer Tatarlı, Hacılar, Bekirli, Himmetliler ve Kozaklar'dır.²⁸

1868'de Osmaniye Kasabasının mahalle sayısı bir önceki yıldaki gibidir. Ancak nahiy sayısında değişiklik söz konusudur. Nahiy sayısı dört olarak görülmektedir: Ağyar, Tecirli, Cerit ve Çendoğlu. Köy sayısı ise 28'dir. Ağyar Nahiyesini oluşturan köyler şunlardır: Ağyardereobası, Ürünobası, Küçükler, Fakıuşağı, Dereli, Gebeli, Toprakkale. Tecirli Nahiyesi ise Dervişkiye, Cevdetiye, Tefikiye, Arslaniye, Rızaiye ve Yaveriye. Cerit Nahiyesi; Azizli İmranlı, Hamdilli, Değirmenderesi, Veysiye, Balak (Yalak), Şükriye, İzzeddin ve Bekirli köylerinden oluşmaktadır. Çendoğlu Nahiyesine bağlı köyler ise Çardak, Sülüklü, Cona, Karakışla ve Karataş'tır.²⁹

Yine 1869'da Osmaniye Kazasında Tacirli ve Cerit nahiyeleri vardı. Osmaniye Kasabasında 5 mahalle, kazanın nahiyelerde bulunanlarla birlikte, 23 köyü bulunmaktadır. Kasaba; Kuyuluk, Haraz, Kötüköy, Hacıömerbağı ve Gökdere mahallelerinden oluşmaktadır. Yine Ağbar, Tacirli, Cerit ve Çendoğlu nahiyelerine sahip olup Köy sayısı ise 28'dir. Ağbar Nahiyesini oluşturan köyler şunlardır: Ağbar, Dereobası, Ürünobası, Küçükler, Fakıuşağı, Dereli, Gebeli, Toprakkale. Tacirli Nahiyesi ise Dervişkiye, Cevdetiye, Tefikiye, Arslaniye, Rızaiye, Yaveriye. Cerit Nahiyesi; Azizli, İmranlı, Hamdilli,

²² H. 1287 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 92.

²³ H. 1289 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 116-123.

²⁴ H. 1290 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 116-123.

²⁵ H. 1293 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 102-109.

²⁶ H. 1294 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 99-105.

²⁷ H. 1289 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 125.

²⁸ H. 1284 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, 200.

²⁹ H. 1285 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, 292-293.

Değirmendere, Veysiye, (Balak) Yalak, Şükriye, İzzeddin ve Bekirli köylerinden ibarettir. Çendoğlu Nahiyesine bağlı köyler ise Çardak, Sülüklü, Cona, Karakışla ve Karataş'tır.³⁰

Kazada 1870³¹ ve 1872'de de nahiye sayısı değişmez. Osmaniye Kasabası kaymakamlık merkezidir ve 10 köyü bulunmaktadır.³² Yine 1873'te Osmaniye'nin üç nahiyesi olup kaza merkezi Yaveriye Köyüdür.³³ 1876'da Osmaniye Kazası; Kıyı Köyleri, Cerid ve Tacirli nahiyelerinden müteşekkildir. Aynı yıl Osmaniye kaza merkezi Yaveriye değil, Rızaiye Köyüdür. Salnameden anlaşıldığına göre kaza merkezi değişmiştir. Diğer köyleri Dervişiye, Tatarlı, Bekirli ve Balak (Yalak)'tır.³⁴

1.2. Belen kazası

Gâvur Dağlarının tek geçidi olup iki tepe arasında denizden 640 metre yükseklikte, *geçidin denize bakan ağzında* kurulmuştur. Antik çağlarda *Suriye Kapısı*, *Amanos Kapısı* gibi isimlerle anılmaktadır. Doğu Akdeniz'le Suriye'yi bağlayan önemli bir yolun üzerinde bulunması Belen'in tarih boyunca stratejik önemini arttırmıştır. Kaza, ismini almadan önce Bakras olarak biliniyordu. Belen, Kanuni Sultan Süleyman zamanında teşkil edilmiş, uzun yıllar Halep'e bağlı kalmış, daha sonra Adana'ya bağlanmıştır.³⁵ 1868'de 5 mahalle 32 köyden müteşekkil olup merkezi Belen Kasabasıydı. Mahallelerinin isimleri Bakras, Şembük, Muhlisali, Kilise ve Hamar'dır. Bağlı köyler ise şunlardır: Karaağaç, İskenderun, Nergislik, Karahüseyinli, Akçay, Aşkarbeğli, Cebike, Çatman (Çırtıman), Sakıt, Kurtlu, Sarımazı, Kurtlufenk, Kesrik, Alahob, Ağçalı, Arap Çifliği, Nehr-i Sıyad, Höyük, Hacıahmedlü, Beyköyü, Karagöz, Ekber, Kiliseönü, Çengan, Gökmeydan, Kabaviskelesi, Ceyhanlı, Bakras, Çakallı, Deli Bekirli, Alaybeyli, Şembük.³⁶ 1869'da kazaya bağlı yerler değişmezken³⁷ Belen, Payas Sancağından ayrılmıştır. Çünkü Adana Vilayetinin yeniden oluşturulmasıyla Payas, Adana Vilayetine bağlanmış, Belen ise Halep sınırları içerisinde kalmıştır.³⁸

2. Cebel-i Bereket Sancağının Kurulması ve İdari Yapısı

Bölgenin ıslahında görevli olan Ticaret Nazırı Cevdet Paşa ve Dar-ı Şura-yı Askeri üyelerinden İzzet Paşa tarafından gönderilen ve Şura-yı Devlet'e havale edilen 24 Ekim 1878 tarihli yazı, 24 Mart 1878 tarihli Adana Vilayetinin resmi yazısı ve Meclis-i İdare müzekkeresi, Mülkiye Dairesinde görüşülmüştür. Kısaca müzekkerede şunlara değinilmiştir: Osmaniye, Hassa, İslâhiye ve Bulanık kazalarını içeren Cebel'in (dağın) Payas ve Osmaniye kazalarının idari sınırları içerisinde bulunan yerler Çukurova taraflarında olup Payas Sancağını teşkil etmektedir. Hassa, İslâhiye ve Bulanık kazaları ise Maraş Sancağına bağlıdır. Bahsi geçen idari bölünmüşlük Gâvur Dağı'nın iki taraftan idaresinde büyük müşküller ortaya çıkarmakta, devlet düzeni tam anlamıyla mümkün olamamaktadır. Fırka-i İslahiye, Yarpuz'un mutasarrıflık merkezi olarak belirlenmesi ve adı geçen kazanın buraya bağlanması düşüncesinden hareket etmiş, Yarpuz'da bir kışla yapmıştır. Ancak diğer idari binaların yapımı için zaman bulunamamış ve işler öylece kalmıştır. Adana, Halep Vilayetinden ayrıldıktan sonra Hassa, İslahiye ve Bulanık'ın Adana'ya bağlanmasının önemi daha iyi anlaşılmıştı. Payas mutasarrıflık merkezinin Yarpuz'a nakli, İslâhiye, Hassa ve Bulanık kazalarının Maraş'tan alınarak buraya ilhaki istenmişti. Amaç; Cebel-i Bereket'in idaresinin temini ve idari birliğinin sağlanmasıydı. Ancak, mutasarrıflık merkezinin Yarpuz'a taşınması ve burada yapılacak hükümet binalarının masraflarının karşılanması meselesi ortaya çıkmıştı. İdare Meclisi buna da şöyle bir öneri getirmiştir: Resmi binaların yapım masraflarının Yumurtalık Limanı taraflarından satılacak arazilerden karşılanması ve merkezin Yarpuz'a nakli nedeniyle buraya *muktedir bir mutasarrıf* tayin edilerek maaşına

³⁰ H. 1286 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, 222.

³¹ H. 1287 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 92.

³² H. 1289 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 125.

³³ H. 1290 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 116-123.

³⁴ H. 1293 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 102-109.

³⁵ Fatih Müderrisoğlu, "Bir Osmanlı-Türk Şehri Olarak Belen", *Vakıflar Dergisi*, 24 (1994): 237-239.

³⁶ H. 1285 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, 287-295.

³⁷ H. 1286 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, 224.

³⁸ Naim Ürkmez, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kaza Yönetimi (Belen Örneği)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9:42 (Şubat 2016), 818. (erişim 28.06.2022)

zam yapılması. Böylece Payas bir kaymakamlığa dönüşecek, bu yeni idari teşkilatlanmadan büyük faydalar sağlanacaktı.³⁹

Maliye Dairesi, bahsi geçen nedenlerle irade-i seniyyede gözetilecek hususun memleketin asayişinin ve idaresinin sağlanması olduğu görüşünden hareket etmiştir. Mali ve adli işlerinin düzenlenmesi, İslahiye, Hassa ve Bulanık kazalarının Payas'a bağlanması, liva merkezinin Yarpuz'a nakli, Cebel-i Bereket'te idari birliğin sağlanmasıyla asayişin temini ve muhafazası gibi yararlarından bahsetmişti. Yine Yarpuz'da yapılacak hükümet konağı vb. yapıların masrafları için Yumurtalık Limanından arazi satılmasıyla hazineye yük olmadan bu işin halledileceği, mahallinden bildirilmişti. Bahsi geçen düşünceler uygun bulunmuş; İslahiye, Hassa ve Bulanık kazalarının mülki işlerinin hemen, mali işlerinin ise *gelecek doksan beş senesi ibtidasından itibaren Maraş Sancağından tefrikiyle Payas Sancağına reft ve ilhaki*, sancak merkezinin Yarpuz'a taşınması, Payas'ta yeni bir kaymakamlık oluşturulması kararı çıkmıştı. Yine memurlara ödenmek için gerekli olan 6.000 kuruşun mali senenin sonuna kadar *zuhûrât tertibinden*, [12]95 Mart'ından (13 Mart 1879) itibaren ise vilayet bütçesine alınması ve ödenmesi uygun görülmüştü. Halep Vilayetine de bu değişikliğin bildirilmesi istenmiştir (21 Aralık 1878).⁴⁰

Payas Sancağının adının ve idari yapısının değiştirilmesi *Fırka-i İslahiye'nin rey ve kararına müstenid* olup 1295 senesi Mart ayına (1879) denk gelmektedir.⁴¹ Payas Sancağının lağvedilmesinde Kozan'da çıkan bir isyan etkili olmuştu.⁴² 1979'da, yukarıda da bahsedildiği gibi, Payas adı Cebel-i Bereket olarak değiştirilmiş, padişahın 3 Ocak 1879 tarihli iradesiyle de bu işlem onaylanmıştır.⁴³ Bundan sonra sancağın adı Cebel-i Bereket olmuştur. Cebel-i Bereket Sancağının neresi olduğunu vurgulamak için salnamede *nâmu mukaddemâ Payas Sancağı* ifadesi geçmektedir. Bu zamana kadar bir nahiyeye olmanın ötesinde gelişme gösteremeyen Yarpuz, sancak merkezi olmuştur. Osmaniye Kasabasına 6 saat, Adana vilayet merkezine Osmaniye üzerinden gidildiğinde 23 saat mesafedir. Cebel-i Bereket'in hâkim bir noktasındadır.⁴⁴ Denizden tahminen 1.100 metre yüksekte ve cebelin tam ortasındadır. Dağın en yüksek kesimi Mıgır Tepesi olup denizden 2.500 metre yükseklikte ve burada her mevsim kar bulunur.⁴⁵ Osmaniye, İslahiye ve Bulanık kazaları Yarpuz'a altışar saat uzaklıktadır.⁴⁶ Payas ve Osmaniye adlı iki kazası, Yumurtalık adlı bir nahiyesi varken Cebel-i Bereket'le ilişkileri nedeniyle Hassa, İslahiye ve Bulanık kazaları da Maraş Sancağından ayrılmış ve yeni teşkil edilen sancağa bağlanmıştır.⁴⁷ Böylece sancağın idari sınırları büyümüştür. Cebel-i Bereket Sancağı, Adana Vilayetinin doğusunda olup sancağın batısında Muhacirin Nahiyesi (Ceyhan) ile Akdeniz; Güneyinde İskenderun, Belen ve Harim; doğusunda ise Kilis, Antep, Pazarcık ve Maraş; kuzeyinde Andırın ve Kars kazaları bulunmaktadır.⁴⁸

İdari merkezin Yarpuz'a taşınmasıyla Ziya Paşa'nın valiliği döneminde burada bir hükümet konağı inşa edilmiştir.⁴⁹ 1880'de Cebel-i Bereket'in merkezi olan Yarpuz'da 100 hane olup, 6 tane de yeni inşa edilmiş hane bulunmakta ve on iki dükkân yer almaktaydı. Yarpuz'un Kaypak ve Karayiğitli adlı iki nahiyesi vardı.⁵⁰ Sancak merkezinin Yarpuz'a taşınmasından sonra İslahiye'den başlayarak Hanağzı Köyü üzerinden Gâvur Dağlarının batı yönünde uzanan kervan yolunun düzenlenmesi çalışmaları başlatılmıştır.

³⁹ BOA, Y.PRK.DH. 1-16.

⁴⁰ BOA, Y.PRK.DH. 1-16.

⁴¹ H. 1296 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 145.

⁴² Karaboran, *a.g.m.*, 24.

⁴³ Mikail Kolutek, "Cebel-i Bereket Sancak Merkezinin Erzin'den Osmaniye'ye Taşınmasına Yapılan İtirazlar," *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı (2020), 150. (erişim 10.07.2022).

⁴⁴ H. 1296 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 145.

⁴⁵ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 116.

⁴⁶ H. 1309 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 167-168.

⁴⁷ H. 1296 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 199.

⁴⁸ H. 1309 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 167-168.

⁴⁹ Nur Umar, Cengiz Can, "Adana Vilayeti Hükümet Konakları", *Megaron*, 14:4 (2019), 533.

⁵⁰ H. 1296 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, s. 144.

Yarpuz, Osmaniye-Hassa kervan güzergâhının tam ortasında yer almakta, Yarpuz'a gitmek isteyen Hassa Kazası ahalisi de bu yolu kullanmaktaydı.⁵¹

1298'de (1880-1881) Cebel-i Bereket Sancağı İslahiye, Bulanık, Payas, Hassa, Osmaniye kazaları; Tacirli, Cerit, Çetinoğlu (Çendoğlu), Karayığit, Kıyak (Kaypak), Yumurtalık nahiyelerinden oluşmaktadır.⁵² 1882'de ise İslahiye, Hassa, Bulanık, Payas ve Osmaniye kazaları Cebel-i Bereket Sancağı sınırları içerisindedir. Sancak merkezi olup Gâvur Dağı'na hâkim noktada bulunan Yarpuz'da olumlu bir gelişme olmadığı yönündeki görüşler salnamelere yansımıştır. Yarpuz'un Gâvur Dağı'na hâkim olma dışında bir önemi olmayıp, bir hükümet binası, birkaç memur hanesi ve dükkânlardan başka medeniyet belirtisi görülmemektedir. Kışım karlı olan Yarpuz, yazın oldukça *latif ve hafiftir*. Yarpuz'un Karayığit ve Kaypak nahiyeleri bulunmaktadır.⁵³ 1301'den (1883-1884) 1306'ya (1888-1889) kadar sancakta idari durum değişmemiştir.⁵⁴

1307'de (1890) Cebel-i Bereket Sancağı toplam 2 nahiyeye ve 8 köyden ibarettir. Kaypak ve Karayığit adlı iki nahiyesi ve bunlardan 5'i Karayığit Nahiyesine, 3'ü Kaypak Nahiyesine bağlı 8 köyü vardır. Payas Kazası, nefsi-i Payas'a tabi 23, Yumurtalık'a tabi 26 köy olmak üzere toplam 2 nahiyeye 49 köyden oluşmaktadır. Osmaniye Kazası; Kıyı, Cerit, Tacirli nahiyelerinden müteşekkildir. Kıyı Nahiyesi 11, Tacirli Nahiyesi 10 ve Cerit Nahiyesi 14 köyü sahiptir. Toplam 3 nahiyeye, 35 köyü bulunmaktadır. Hassa Kazası 38 köyü, Bulanık Kazası 40 köyü sahiptir. 1305-1306'da (1887-1888) Cebel-i Bereket Sancağına bağlı olan İslahiye 1308'de kaza yapılmış ve 68 köyü vardı.⁵⁵

1891 Adana Vilayet Salnamesine göre Yarpuz'da 1 cami, 1 rüştiye, 1 sıbyan mektebi, 25 dükkân, 3 fırın, 2 kahve, 2 han ve 1 salhane mevcuttur.⁵⁶ Aslında bu durum sancak merkezinde çok hızlı olmasa da bazı gelişmeler olduğuna işaret eder. Bu nedenle 1892 Adana Vilayet Salnamesinde medeniyetten eser olmadığı ifadesi çıkarılmıştır. Aynı yıl Cebel-i Bereket; İslahiye, Hassa, Bulanık, Payas ve Osmaniye kazalarından müteşekkildir. Sancak merkezinde 1 hükümet konağı ve 204 hane bulunmaktadır. Yine Karayığit ve Kaypak adlı iki nahiyesi vardır. Hassa Kazasında Ekbaz, Hacılar, Çoşlu nahiyelerinden bahsedilirken, Tiyek Nahiyesinin adına bu salnamede rastlanmaz.⁵⁷ Hassa, toplam 38 köyden ibarettir.⁵⁸ Osmaniye ise Kıyı Köyleri, Cerit ve Tacirli nahiyeleriyle idari yapıdaki varlığını devam ettirmektedir.⁵⁹ Kıyı 11, Tacirli 10 ve Cerit 14 köyü sahiptir. Payas Kazası ise nefsi-i Payas ve Yumurtalık nahiyelerinden müteşekkil olup nefsi-i Payas'ın 23, Yumurtalık'ın 26 köyü bulunmaktadır. Bulanık Kazasına bağlı 40 köy bulunmaktadır. 1310'da (1893) sancağın idari sınırlar değişmemiştir. 1311'de (1894) Nefsi-i Payas 21 köy, Yumurtalık Nahiyesi 25 köyden ibaret olup köy sayısı azalırken, Osmaniye Kazasına bağlı köy adedi artmıştır. Cerit 18, Kıyı 12, Tacirli 11 köyden ibarettir. Diğer kazaların köy sayısında bir değişiklik yoktur.⁶⁰

1894-1895 Adana Vilayet Salnamesinde sancağın sınırları şu şekilde verilmiştir: Doğusu Halep Vilayeti, batısı Hamidiye Kazası (Muhacirin) ve Akdeniz, güneyi İskenderun ve Belen, kuzeyi ise Andırın ve Kars-ı Zülkadriye kazalarıyla çevrilidir. İslahiye, Hassa, Bulanık, Payas, Osmaniye kazaları ile Karayığitoğlu ve Kaypak nahiyelerini içerir. Birinci sınıftan bir mutasarrıflıktır. Ancak sancak halkının yarı göçebe halinin buraların gelişmesinin ve medeniyete ayak uydurmasının önünde engel olduğu salnamelere

⁵¹ Karaboran, *a.g.m.*, 24.

⁵² Mehmet Ali Talayhan, *Osmanlı Salnamelerine göre Adana ve Konya Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1851-1910)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001, s. 27, 30.

⁵³ H. 1299 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 102-103.

⁵⁴ Talayhan, *a.g.t.*, 27, 30.

⁵⁵ Talayhan, *a.g.t.*, 32-34.

⁵⁶ H. 1308 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 152-153.

⁵⁷ H. 1309 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 167-168.

⁵⁸ Talayhan, *a.g.t.*, 36-37.

⁵⁹ H. 1309 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 167-168.

⁶⁰ Talayhan, *a.g.t.*, 36-42.

yansır. Bahsi geçen gelişmenin gerçekleşeceğine dair inanç ifade edilir.⁶¹ Sancağın 5 Kaza, 6 nahiye ve 238 köyü bulunmaktadırlar.⁶²

1314 (1896-1897) yılında Osmaniye'ye bağlı Cerit Nahiyesi 18 köyüyle birlikte Hamidiye (Ceyhan) Kazasına bağlanmış, böylece Osmaniye'nin nahiye ve köy sayısı azalmıştır. Yine bu yıl kazaların sınıflandırıldığı görülmektedir. İslahiye 1. sınıf, Payas ve Osmaniye 2. sınıf, Bulanık ve Hassa 3. sınıf kazalardır. 1315'te Bulanık Kazasının adı Bahçe olarak değiştirilmiştir.⁶³

Cebel-i Bereket Sancağı 1902'de Karayığit ve Kaypak nahiyelerinden oluşur ve merkezi olan Yarpuz Kasabası ise 200 hanedir. Sancağın Karayığit, Kaypak ve Issızca köylerinde birer cami, Osmaniye kaza merkezinde 1 hapishane, 2 iptidai mektebi, İblibel adlı yerde bir karakolhane, Payas'ın Üzeyrli ve Erzincan köylerinde birer iptidai, Dervişiyeye, Cevdetiye ve Çardak'ta birer iptidai, Çaylı ve Çokmerzimen'de bir köprü ve iki karakolhane, Bahçe'de bir hükümet konağı, Haruniye, Karacaviran ve Gökçayır, Kızkulaç, Çolaklı köylerinde birer iptidai, İslâhiye'de bir hükümet konağı ve bir hapishane, Kerküt, Haltanlı, Çerçili, İdilli ve Keller köylerinde birer iptidai mektebi; Hassa kaza merkezinde hükümet konağı, Akbez (Ekbaz)'de bir iptidai ve karakolhane, Söğüt bucak ve Eğribucak köylerinde birer iptidai mektebi açılmıştı.⁶⁴

Sancak merkezinin değiştirilmesi tartışmaları 1902'de gündeme gelmiş, merkezin Osmaniye ya da Erzincan'a taşınması isteklerine karşı sancak eşrafından itirazlar yükselmiştir. Bu itirazlarda şunlar öne sürülmüştür: Sancak merkezinin Yarpuz'dan taşınması cebel (dağ) ahalisini yeniden serkeşliğe itebilir, aşiretler yine kontrolsüz bir şekilde etrafa yayılabilir, devlet otoritesi zaafa uğrayabilirdi. Osmaniye'nin merkez yapılması talebi birkaç kişinin çıkarımı gerçekleştirilmeyeceği dışında bir fayda sağlamayacaktı. Erzincan için yükselen itirazlar ise buranın askeri açıdan Maraş ve Halep'le hiçbir bağının olmadığıydı.⁶⁵ Erzincan'ın merkez olmasına Payas Kazası muhtarları da karşı çıkıyorlardı. Böyle bir durum Payas'ın gelişmesini çok büyük oranda engelleyecekti. Adana Vilayeti Maliye Müfettişliği durumu 1903'te Erzincan'ın merkez olması yönünde değerlendirmiştir. Müfettişliğe göre, Erzincan önemli bir konumda olan İskenderun Körfezine hâkim tepelerdeki Ermeni köylerine yakındı. Yarpuz ise bahsi geçen yerlere uzaktı. Üstelik Ermeni köylerinin bulunduğu sahalara yeni Ermeni nüfus yerleştirilmekte, yaşanan gelişmeler durumun nezaketini *bir kat daha* arttırmaktaydı. Dolayısıyla yeni merkezin Erzincan olması önemli görülmüştür. Erzincan, sancak merkezi olunca Payas kaza merkezi de liva merkezine yakın olacak, Dört yol denilen (Çokmerzimen, Çaylı, Azizli ve Ocaklı) köyleri merkezin civarında kalacaktı. Payas Kazasına gerek kalmayacak, nahiyeye dönüştürülecek, Ermeni köylerinin kıpırdanmasına fırsat verilmeyecek, hazine de idari açıdan kazançlı çıkacaktı. Yarpuz'un bir nahiyeye dönüştürülmesi talebi de müfettişliğin görüşleri arasındaydı. İfadelerin devamında Cebel-i Bereket sancak merkezinin nakli hususundaki bir an önce karara bağlanması arzusu dile getirilmiştir. Merkez Osmaniye olacaksa Dervişiyeye müdürlüğünün Hassa'ya nakli, İslahiye ve Hassa'nın birleştirilmesi suretiyle Akbez'in birinci sınıf bir kaymakamlık olarak teşkili, yine İslahiye'nin kuzeyinde kalan sahalara Bahçe Kazasına bağlanması, İslahiye'nin şimdiki merkeziyle Sakçagözü'nün birleştirilerek bir müdürlüğe dönüştürülmesi istenmişti. Karayığit ve Kaypak nahiyelerinin ilga edilmesiyle Yarpuz'da bir müdürlük oluşturulması, Osmaniye Kaymakamlığının Payas'a, Yumurtalık müdüriyetinin Payas ile Say Derbendi arasındaki köye nakli uygun görülmüştür. Maliye müfettişi Mehmet Necip üst makamlara bu yönde görüş bildirmişti.⁶⁶

Sancak içerisinde değişiklik talepleri bununla sınırlı değildi. Karayığit Nahiyesinin merkezi Uyuzluk'tu. Buranın liva merkezine yakınlığı dolayısıyla nahiye köylerinin ortasında yer alan Kışneze'nin merkez olmasıyla işlerin rahat şekilde yürütüleceği nahiye müdürü tarafından 1904'te Cebel-i Bereket

⁶¹ H. 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 78-79.

⁶² Talayhan, *a.g.t.*, 46.

⁶³ Talayhan, *a.g.t.*, 50-54.

⁶⁴ H. 1320 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 282-285.

⁶⁵ BOA, ŞD, 2132-3. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 287-288.

⁶⁶ BOA, DH.TMIK.S. 50-27. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 291-298.

Mutasarrıflığına yazılmıştır. Adana Vilayet Meclis-i İdaresi ise bu görüşü onaylamış ve durum vali tarafından 1905 yılı başında Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.⁶⁷

1322'de (1904) Cebel-i Bereket Sancağı Kaypak ve Karayığit adlı iki nahiyeye ve bunlardan 5'i Karayığit nahiyesine, 3'ü Kaypak Nahiyesine bağlı toplam 2 nahiyeye 8 köyden oluşmaktaydı. Payas Kazası Nefs-i Payas'a tabi 21, Yumurtalık'a tabi 26 köy olmak üzere toplam 2 nahiyeye 46 köyden ibarettir. Osmaniye Kazası; Kıyı ve Tacirli nahiyelerinden müteşekkildir. Kıyı Nahiyesi 12 ve Tacirli Nahiyesi 11 köyüne sahiptir. Osmaniye'nin toplam 2 nahiyeye, 23 köyü bulunmaktadır. Hassa'nın 38, İslahiye'nin 67 ve Bulanık'ın 40 köyü vardır.⁶⁸ İslahiye 1. sınıf, Osmaniye ve Payas 2. sınıf, Bahçe ve Hassa üçüncü sınıf kazalardır. Devlet Salnamelerine göre 1323, 1324 ve 1325'te de kaza, nahiyeye ve köy sayılarında bir değişiklik yoktur.⁶⁹

Cebel-i Bereket liva merkezi 1906 baharında Erzin'e taşınmıştır. Erzin, Osmaniye'ye 3 saat mesafede, güney yönünde, Payas Kazasının 5 saat uzağında ve kuzey istikametindeydi. Denize uzaklığı ise 3 saattir.⁷⁰ Cebel-i Bereket Sancağının merkezi Erzin olduktan sonra 9 Aralık 1906'da adının değiştirilmesi gündeme gelmişti. Durum, Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından Adana Vilayetine oradan da Dâhiliye Nezaretine yazılmış, Cebel-i Bereket adının *hanedan-ı celîlü's-şân-ı saltanat-ı seniyye erkân-ı kirâmından birinin nâm-ı âlisine nisbetle tevsîmi* istenmişti. Ancak Cebel-i Bereket isminin *pek kadim olduğundan* değiştirilmemesi, Erzin isminin değiştirilmesi uygun ise keyfiyetin yazılması 30 Aralık'ta Dâhiliye Nezaretinden bildirilmiştir.⁷¹

Sancak merkezi Yarpuz'dan Erzin'e nakledilince bazı mağduriyetler olduğu yönünde şikâyetler olmuştur. Bu nedenle şikâyetleri yerinde incelemek için iki memur gönderilmişti.⁷² 1907'de Yarpuz Kasabasının 18 köyü vardı ve bunların her birinin üçer-beşer yüz hanesi bulunmaktaydı. Kasabada 1 cami, bir zükûr ve bir inas mektebi, 1 medrese, 1 kilise, 3 han, 1 hamam, 40'tan fazla dükkân vardı ve kasaba 350 haneden oluşmaktaydı. Merkezin Yarpuz'dan Erzin'e taşınmasına halkın tepkisi ilginçti. İlim öğrenen çocukların mağdur olduklarını, medeniyetten bedeviyete geçerek *sığır çobanına* dönüştüklerini ifade etmişlerdi. 18 köyün eğitimden mahrum olmasını padişahın eğitimi arttırma çabalarıyla bağdaştıramıyorlardı. Üstelik güvenliğin kalmadığını, Kürd Dağı eşkiyasının buralarda hırsızlık ve gasp yaptığını dile getiriyorlardı. Eğer Yarpuz yeniden sancak merkezi olmazsa bir kasaba ve 18 köy ahalisi tekrar dağılılabirdi. Bu şikâyet ve açıklamalar Yarpuz, Karayığit, Kaypak, İslahiye, Hassa, Payas ve Bahçe hanedan, eşraf ve ahalisi tarafından 22 Nisan 1907'de yukarıda bahsedilen heyete yapılmıştı.⁷³

Heyet ise 11 Mayıs 1907 tarihli raporunda şunları belirtmekteydi: Yarpuz Kasabası dağlar arasında *gayet çukur* bir mevkiyeydi. Kışın kar yağdığında memurların Osmaniye'ye inmesi oldukça zorlaşıyordu. Yarpuz, sancak merkezi olmaya elverişli bir yerde değildi. Fırka-i İslahiye güvenlik amacıyla burayı merkez seçmişti. Artık her tarafta kazalar, nahiyeler teşkil edildiğinden ve asayiş sağlandığından, Amik Ovası ve Çukurova'daki göçebe aşiretler yerleşerek ziraatla meşgul olduklarından Yarpuz'un güvenlik açısından eski önemi kalmamıştır. Üstelik 20 yıllık liva merkezi, memurlar için yapılan birkaç binadan başka bir gelişme göstermemiştir. Yolları sarp, ziraata elverişli sahaları yetersizdir. Oysa Erzin, köyleriyle gelişmeye uygundur. Dolayısıyla alınan karar isabetlidir. Ahalinin de herhangi bir zararı söz konusu değildir. Yalnız İslahiye Kazası merkezden biraz daha uzaklaşmıştır. Zaten İslâhiye ticari ve diğer işlerde Maraş ve Kilis Kazasıyla ilişki içerisindedir. Sadece resmi işler için merkeze gelmektedir. Dolayısıyla İslahiye'den veya köylerinden de böyle bir mağduriyete dair şikâyet gelmemiştir. Şikâyetler Yarpuz Kasabası ve köyleri ahalisinden gelmektedir. Ahalinin şikâyetleri burada birkaç dükkân inşa eden eşraf, Meclis-i İdare ve mahkeme azalıklarında bulunanların kışkırtmalarıyla gerçekleşmektedir. Halkın rahatsız olduğu asıl konu mekteplerin kapatılması ve çocuklarının cehalete sürüklenmesidir. Buradaki mekteplerin

⁶⁷ BOA, DH.TMIK.S. 56-48. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, -328.

⁶⁸ Talayhan, *a.g.t.*, 32.

⁶⁹ Talayhan, *a.g.t.*, 72-80.

⁷⁰ BOA, DH.MKT. 275-47. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 431-439.

⁷¹ BOA, DH.TMIK. 1137-44. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 366-367.

⁷² BOA, DH.TMIK. 1149-11. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 369-370.

⁷³ BOA, YA.HUS. 511-98. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 375-382

faaliyetlerine devam etmeleri sağlanmalı, Ocaklı Nahiyesinin müdüriyet merkezi buraya taşınmışsa da bazı hırsızların Osmaniye ve çevre yerlerden çaldıkları hayvanları Hassa ve İslahiye taraflarına sevk ettikleri, aynı şekilde Hassa ve İslahiye'den çaldıklarını Osmaniye taraflarına aşırıldıkları görülmektedir. Halkın mağduriyetinin önlenmesi için dağın önemli birkaç noktasına karakollar tesis edilmelidir.⁷⁴ 1907 yılının yaz aylarında bu defa liva merkezinin Erzin'den Osmaniye'ye taşınması gündeme gelmiş, Erzin ileri gelenleri bunun olmaması için merkeze yazılar göndermişlerdi.⁷⁵

Sancakta sürekli olarak idari değişiklik talepleri göze çarpyordu: Zamanında görülen lüzum üzerine oluşturulmuş olan Karayiğit ve Kaypak nahiyeleri sıradan birer köyden ibaretti. Birbirine yakın olan bu nahiyelerden Karayiğit Nahiyesinin lağvedilerek Kaypak Nahiyesine bağlanması 23 Nisan 1908'de Adana Vilayetinden Tesr'i-i Muamelât Komisyonu'na yazılmıştı. Komisyon durumu Harbiye Nezaretine bildirmiş, nezaret de bunun yarar sağlayacağını ifade ederek 25 Ağustos'ta talebi Sadarete yollamıştı.⁷⁶

Erzin, liva merkezi olunca bu defa Çokmerzimen, Çaylı, Üzeyrli muhtarları ve ileri gelenleri Erzin'in liva merkezi olmasına itiraz etmişlerdi. Buranın ahalisinin kendi zirai ihtiyaçlarını ancak karşıladığını, ticarete ehil olmadığını belirtmişler ve çevre kazalardan Erzin'e gidip gelmenin zorluklarından bahsetmişlerdi. Dörtüyl ileri gelenleri ve ahali hükümet merkezinin Akdam denilen yere taşınması için keşif yapıldığını ancak, sonra unutulduğunu vurgulamışlardı. Burası merkez seçilmek için hala uygundu. Akdam, 30.000-40.000 nüfuslu Çokmerzimen, Üzeyrli, Çaylı, Ocaklı, Rabat, Karakilise, İcadiye, Kuzuculu ve diğer 8-10 köy ve kasabanın ortasında olup; Adana, Halep, Kilis, Antep, Maraş, Kozan, İskenderun güzergâhı ve eski posta yolu üzerinde, denize yarım saat mesafededir. Doğu tarafında bulunan Dörtüyl Çarşısı çevreden gelenlerle oldukça canlı bir pazara dönüşüyordu. Üstelik mallar Payas'a götürülürken zarar ziyan ortaya çıkıyordu. Liva merkezinin Akdam'a nakli ve burada bir iskele inşası, posta ve telgraf şubesi açılması, bir Pazar yeri teşkili talep ediliyordu.⁷⁷

Sancak merkezinin neresi olması gerektiği tartışmaları sürüp gitmiştir. Osmaniye'nin liva merkezi olması konusu Adana Vilayet Meclisine gelmiş, burada yapılan tartışmalarda liva merkezinin mümkün olduğu kadar livanın ortalarında olması gerektiği ifade edilmişti. Zaten bu nedenle merkez, Yarpuz'dan Erzin'e taşınmıştı. Ancak Erzin, livanın ortasında olmadığı gibi şartları ve halkının çoğunluğu gelişmeye yatkın değildi. Osmaniye ise liva dâhilinde bulunan Bahçe, İslahiye ve Hassa kazalarıyla daha yakın olup Bağdat hattının Osmaniye'nin yakınlarından geçmesi de söz konusuydu. Üstelik Ceyhan Nehrine 1,5 saat mesafedeydi. Etrafındaki bataklıklar kurutulursa mükemmel bir liva merkezine dönüşmesi kaçınılmazdı. Bu özellikleri dolayısıyla Osmaniye'nin liva merkezi yapılması uygun görülmüştür. Yine Akdeniz'in güneydoğusunda bulunan ve az bir masrafla mükemmel bir liman ve iskele olabilecek durumda ve ticari açıdan çok önemli olan Ayas Nahiyesinin üçüncü sınıftan bir kaymakamlığa dönüştürülmesi istenmiştir. Livanın güneydoğusunda ve denize yarım saat mesafede bulunan Adana, Halep, Kilis, Antep, Maraş, İskenderun güzergâhı üzerinde olup portakal ve mahsulat ihracında önemli yeri olan Çokmerzimen, Üzeyrli, Çaylı, Ocaklı, Kuzuculu köylerinin ortasında bulunan Akdam denilen mevkide üçüncü sınıftan bir kaza oluşturulması uygundur. Üstelik Akdam, Akdeniz sahillerine 10 dakika uzaklıkta olan bir mevkidir. Böylece liva merkezinin Osmaniye'ye, Osmaniye Kazasının Akdam'a nakli, Ayas'ın üçüncü sınıf bir kaza olarak teşkil edilmesi ve müdüriyet merkezinin Erzin'e kaldırılması halinde önemli ilerlemeler ve yararlar sağlanması kaçınılmazdır. Adana Vilayet Meclisi 17 Mart 1909'da oy çokluğuyla bahsi geçen kararı almış ve Dâhiliye Nezaretine yollamıştı.⁷⁸ Merkezin Osmaniye'ye nakli tartışmalarında⁷⁹ Sadaret, Osmaniye'nin havasının Erzin'e göre daha kötü olduğunu belirtilerek merkezin taşınmasına gerek olmadığını 7 Nisan 1909'da Dâhiliye Nezaretine yazmıştı.⁸⁰ Buna rağmen gelişmeler farklı yönde cereyan etmiştir. Dörtüyl'un

⁷⁴ BOA, Y.A.HUS. 511-98.

⁷⁵ BOA, DH.TMIK.S. 67-49. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 383-400.

⁷⁶ BOA, DH.TMIK.S. 73-23. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 423-425.

⁷⁷ BOA, DH.MKT. 275-47.

⁷⁸ BOA, ŞD. 2138-31. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 468-472.

⁷⁹ Bu konuda yapılan itirazlar için bkz. Kolutek, *a.g.m.*, 149-159.

⁸⁰ BOA, BEO. 3531-770. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 443-444.

kaza olması ve liva merkezinin Osmaniye'ye taşınması 20 Aralık 1909'da Şura-yı Devlet tarafından uygun görülmüş ve 22 Aralık'ta da Padişah tarafından onaylanmıştı.⁸¹

1326'da Cebel-i Bereket 2. sınıf bir sancak olup Kaypak ve Karayiğit adlı iki nahiyesi vardır. Karayiğit Nahiyesine bağlı 5 köy, Kaypak Nahiyesine bağlı 3 köy olmak üzere toplam 2 nahiyeye 8 köy bulunmaktadır. Bu süreçte yukarıda da bahsedildiği gibi yeni bir kaza ortaya çıkmıştır. Ümraniye adı verilen bu yeni kaza 2. sınıf olup 11 köyü olan Tacirli ve 12 köyü bulunan Kıyı nahiyelerinden müteşekkildir. Ümraniye, 2. sınıf bir kaza olan Osmaniye'nin kaldırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Böylece Payas ve Osmaniye kazaları kaldırılmış, Osmaniye'nin yerine Ümraniye Kazası kurulmuştur. Hassa, 3. sınıf bir kaza olup 38 köyden ibaretti. İslahiye, 1. sınıf bir kazaydı ve 67 köyü bulunuyordu. Bahçe, 40 köyüne sahip olup bir önceki yıl 2. sınıf bir kazayken 3. sınıf bir kazaya dönüştürülmüştü. Cebel-i Bereket Sancağında kaza sayısı azalmış ve 4'e düşmüştü: İslahiye, Hassa, Bahçe ve Ümraniye. 1327 tarihli Devlet Salnamesine göre Cebel-i Bereket Sancağında Yarpuz, Kaypak, Yumurtalık ve Payas nahiyeleri yer alır. Ancak Yarpuz, liva merkezi olarak görülmektedir. Bunun yapılan bir yanlışlıktan kaynaklandığı düşünülebilir. Cebel-i Bereket Sancağı 2. sınıf bir sancak statüsündeyken Yumurtalık ve Payas 1. sınıf nahiyeye, Kaypak ise 2. sınıf bir nahiyeye olarak geçmektedir. İslahiye ve Ümraniye kazaları da 2. sınıf, Hassa ve Bahçe kazaları 3. sınıf kaza statüsündedir. Ümraniye'nin 3. sınıf bir nahiyesi (Cerit), 23 köyü vardır. Kıyı Nahiyesinin adına rastlanmaz. 1328'de 2. sınıf bir sancak olan Cebel-i Bereket'e bağlı nahiyeler; Yarpuz, Kaypak, Tacirli'dir ve liva merkezi Osmaniye'dir. 2. sınıf olan Kaypak Nahiyesinin 3 köyü, 3. sınıf olan Tacirli Nahiyesinin 23 köyü bulunmaktadır. Yine 3. sınıf nahiyeye olan Yarpuz'a bağlı köy sayısı verilmemiştir. Merkez 3 nahiyeye 26 köyden oluşmaktadır. Daha önce Ümraniye'ye bağlı görünen Tacirli Nahiyesi merkez liva sınırlarında görünmektedir. Yine 1325'ten beri devlet salnamelerinde görünmeyen Osmaniye'ye rastlanmaktadır. İslahiye ve Dört Yol 2. sınıf, Hassa ve Bahçe 3. sınıf kazalardır. Ümraniye Kazasının adı Dört Yol olarak değiştirilmiştir. Erzin, kaza merkezi olarak görünürken 1. sınıf olan Yumurtalık ve 2. sınıf olan Payas nahiyeleri bu kazaya bağlıdır. Yumurtalık, daha önce merkez kazaya bağlı iken artık, Dört Yol idari sınırları içerisinde yer almaktadır.⁸²

Karayiğit ve Kaypak nahiyeleri sıradan birer köyden ibaret olup birbirine yakın olması ve diğer sebeplerden Karayiğit Nahiyesi ve köylerinin Kaypak Nahiyesine bağlanması talebi Adana Vilayetinden yazılmıştı. Harbiye Nezareti de böyle bir değişikliğin askeri açıdan yararlar sağlayacağını beyan etmişti. Talep, 11 Mayıs 1910'da Dâhiliye Nezaretinden Şura-yı Devlet'e havale edilmiştir. Şura-yı Devlet, 21 Kasım 1910 tarihinde Karayiğit Nahiyesinin lağvedilerek Kaypak Nahiyesine ilhak edilmesi, Karayiğit Nahiyesi müdüriyeti maaşının Kaypak Nahiyesi müdüriyeti maaşına eklenmesi kararı almıştır.⁸³ Sadareten Dâhiliye Nezareti, Maliye Nezareti ve Defter-i Hakani'ye gönderilen 12 Nisan 1914 tarihli bir yazıda Osmaniye Kazası dâhilinde lüzumsuz bir nahiyeye olan Kapı Nahiyesinin kaldırılmasıyla maaşı olan 300 kuruşa Kaypak ve Karayiğit müdürlükleri maaşından 50'şer ve Tacirli Müdüriyeti maaşına 60 kuruş ilave edilip müdüriyet maaşına karşılık kabul edilerek Çokmerzimen, Çaylı, Üzeyirli, Karakilise (Karakenise), Kuzuculu, Başlamış, Lülük, Erzin, Kuyuluk, Kızlarçayı, Burnaz adlarındaki 11 köyünün de ilhak edilmesiyle Payas Kazasına tabi Ocaklı Köyünde bir nahiyeye oluşturulması için 14 Ekim 1906 tarihli tezkire üzerinden irade çıkmıştı (12 Nisan 19014).⁸⁴ Cebel-i Bereket Sancağına tabi Ayas Kazasının adı 25 Haziran 1914'te padişah iradesiyle Yumurtalık olarak değiştirilmiş ve kaza, vilayet merkezine bağlanmıştır.⁸⁵ Böylece sancağın idari sınırları küçülmüştür.

Bir görüşe göre; Kozmo ve Simiyon adlı iki Hristiyan tüccar Adana Vilayeti İdare Meclisi üyelerini de kullanarak Ayas'ın Adana'ya bağlanması için yıllarca uğraşmışlar, ticari güçlerini kullanarak Ayas'ın Adana'ya bağlanmasını sağlamışlardı. Bu durum Cebel-i Bereket Sancağının gelişmesi açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu tüccarların amacı: Bağdat demiryolu hattının yapımından önce Yumurtalık Limanından elde ettikleri kazançların devamını sağlamak, kendileriyle ticari ilişkiler içerisinde olan halkı

⁸¹ BOA, İ.HD. 1478-70. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, a.g.e., 494-497.

⁸² Talayhan, a.g.t., 82-85.

⁸³ BOA, BEO, 3444-258288.

⁸⁴ BOA, BEO, 2380-178466.

⁸⁵ BOA, DH.EUM.MH. 87-119; BOA, DH.MB.HPS.M. 14-40.

tahakkümleri altında tutmak, yaptıkları vurgunculuğu resmi makamların gözünden kaçırmaktı. Yine buralar Adana'ya bağlandığında kendi tesirleri altındaki yöneticilere gelen şikâyetleri sonuçsuz bırakarak, halkı usandırmak istiyorlardı. Ayas'ın Cebel-i Bereket Sancağından ayrılması sancağın gelişimini sarsmış ve ilerleyişini olumsuz etkilemişti.⁸⁶

Daha önceleri idari yönden Maraş'a bağlı olan İslahiye'nin ekonomik ve zirai yönden Maraş'a bağlı olması, yazın yaylamak ve hayvanlarını otlatmak için İslahiye ahalisinin Maraş'a gelmesi dolayısıyla ahalinin refahının ve resmi muamelelerinin hızlı ve düzenli olarak sağlanması için İslahiye'nin Maraş'a bağlanması talebi gündeme gelmişti. Aynı talep benzer durumda olan Bahçe Kazası için de sözkonusuydu. Bu durum 18 Ekim 1915'te Dâhiliye Nezaretinden Adana Vilayetine yazılmıştı.⁸⁷ Adana Vilayet Encümeni bu talebi 29 Kasım 1915 tarihli kararında uygun bulmamıştır. Çünkü; Cebel-i Bereket Sancağının merkezi olan Osmaniye, Bahçe'ye 6 saat, İslâhiye'ye 12 saat uzaklıktadır. Üstelik bu kazalar birbirlerine sınırlar ve şose yollarla bağlıdır. Bu iki kazanın Maraş'a olan uzaklığı Osmaniye'ye olan uzaklığından birkaç misli fazla olup bir karış yol yoktur. Yine Gâvur Dağı'nın 1.500 metre yükseklikte ve sarp olduğu hesaba katıldığında güvenlik zorlaşacaktır. Böyle bir durumda coğrafi olarak Hassa Kazası adeta livanın sınırları dışında kalacaktır. Ekonomik veya idari yönden bu kazaların Cebel-i Bereket'ten ayrılmasına hiçbir şekilde rıza gösterilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ahalinin ekonomik ve resmi yönden ayrılmasına onay verilmeyecektir.⁸⁸ 1918'de Cebel-i Bereket Sancağına bağlı kazalar şunlardır: Dört Yol, Hassa, Bahçe ve İslahiye.⁸⁹

2.1. İslahiye kazası

Cebel-i Bereket Sancağının kuzeydoğusunda bulunan İslahiye'nin batısında liva merkezi (Yarpuz), kuzeyinde Maraş, doğusunda Halep Vilayeti ve güneyinde Hassa Kazası bulunur.⁹⁰ 1880'de İslahiye 5 nahiye ve 60 köyden ibarettir. İslahiye Kasabasında ise 60 hane, 15 dükkân, 3 değirmen, bir cami ve bir mektep vardır.⁹¹ 1892'de değirmen sayısı 30 olmuş, bir de eski kışlanın bulunduğu bahsedilmiştir.⁹² İslahiye'nin köy sayısı 1311 (1893-1894)'te 67,⁹³ 1894-1895'te 65,⁹⁴ 1900'de 68'dir.⁹⁵ Kazada, 1900 yılında 2.210 hane bulunmaktadır.⁹⁶ Aynı yıl Cebel-i Bereket Sancağı şu kazalardan oluşmaktadır: İslahiye (1. sınıf), Payas ve Osmaniye (2. sınıf), Hassa ve Bahçe (3. sınıf). Bahsi geçen salnamede İslahiye ve Hassa'nın nahiyelerinin isimlerine değinilmemiştir.⁹⁷ İslahiye'de 1319'da (1901) köy sayısı yine 67'ye düşmüştü.⁹⁸

2.2. Bulanık (Bahçe) kazası

Bulanık Kazası Ceyhan Nehrinin güneydoğusunda olup liva merkezine 6 saat uzaklıktadır. Maraş, Andırın ve İslahiye'yle sınırları mevcuttur.⁹⁹ Arabistan'dan gelip, Çukurova'ya geçen umumi yegâne yol üzerinde ve Gökçedağ gibi havası güzel ve temiz suları ile bilinen dağın eteğinde, Karderesi denilen çayın iki yakasındadır. Fırka-i İslahiye komutanları tarafından önemi ve bulunduğu mevki bizzat müşahede edilmiş, etrafına nazaran siyasi ve idari durumu göz önüne alınarak kaza merkezi tayin edilmiştir. 1918'de

⁸⁶ Aysal ve Arslan, *a.g.m.*, 433.

⁸⁷ BOA, DH.İUM. 45-2/30. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 554-555.

⁸⁸ BOA, DH.İUM. 45-2/30.

⁸⁹ Devlet-i Aliyye Salnamesi, R. 1333-1334, Dersaadet, Hilal Matbası, 1334, 496-498.

⁹⁰ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 125-126 .

⁹¹ H. 1297 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 150.

⁹² H. 1309 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 169.

⁹³ Talayhan, *a.g.t.*, 44.

⁹⁴ H. 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 80-81.

⁹⁵ Talayhan, *a.g.t.*, 64.

⁹⁶ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 125-126.

⁹⁷ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 116-118.

⁹⁸ Talayhan, *a.g.t.*, 64.

⁹⁹ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 140.

Bağdat demiryolu, kasabanın tam ortasından geçiyor ve kasabanın 10 dakika altında bir istasyon bulunuyordu.¹⁰⁰

1880’de Bulanık Kazasının merkezi olan Bahçe Kasabasında 3 fırın, 20 kadar dükkân, bir cami ve bir de sıbyan mektebi vardı.¹⁰¹ 1894-1895’te kazada 1 cami, 1 mektep, 3 fırın, 27 dükkân, 2 kilise yer alıyordu.¹⁰² Muş Sancağı ve Cebel-i Bereket Sancağında aynı adla kaza isimlerinin varlığı devlet yazışmalarında karışıklıklara neden oluyor, bu nedenle iki kazadan birinin adının değiştirilmesi Adana valisi Mustafa Faik tarafından 8 Ağustos 1895’te Dâhiliye Nezaretine yazılıyordu. 29 Ağustosta Dâhiliye Nezareti durumu Sadarete bildirmişti. Dâhiliye Nezareti 16 Eylül’de Cebel-i Bereket Sancağı dâhilindeki Bulanık Kazasının isminin yerine münasip bir isim bulunmasını emretmişti. Vilayet İdare Meclisi konuyu görüşmüş, Bulanık Kazasının isminin kaza merkezinin ismi (Bahçe) olarak değiştirilmesini münasip görmüş ve Dâhiliye Nezaretine arz etmişti.¹⁰³ 1900’de Bahçe Kazası 44 köy, 2.361 haneden ibarettir. Kazada 1 hükümet konağı, 1 Müslüman, 5 Hristiyan mektebi, 81 dükkân, 12 han, 1 fırın ve 7 kilise vardı.¹⁰⁴ Kilise sayısındaki artış misyonerlerin bölgeye ilgisiyle alakalıdır. 1897 Tarihli Vilayet Salnamesinde Cumafakılı, Kazdere, Çolaklı, Arklıtaş, Bulanık, Bucaklı, Haruniye ve Gökçayır köylerinin isimleri geçmektedir.¹⁰⁵

1916’da Kıymet ve Kurudere köylerinin tek muhtarlık altında olmalarının yarattığı sorunlar nedeniyle ayrı muhtarlıklara dönüştürülmeleri meselesi gündeme gelmişti. Bahsi geçen köylerin birbirine yakınlığı 3,5 saat mesafe olduğundan askeri ve mülki konularda sorunlar çıkmaktaydı. Bu köylerin ayrı ayrı muhtarlık olarak teşkilinin askeri ve mülki açıdan bir sorun oluşturmadığı mahallinden yazılmıştır. Vilayet İdare Meclisi bahsi geçen köylerin ayrı muhtarlıklara dönüştürülmeleri hususunda karar vermiştir. Vilayetçe de uygun görülen karar, mahalline bildirilmiş ve durum Adana defterdarı tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılmıştı.¹⁰⁶ 1918’de Bahçe’nin belgelere yansıyan köyleri; Cumafakılı, Örencik, Aşağı Karderesi, Bilalik, Ulucak, Kurudere, Kaman, Arıklıtaş, Gülmustafalı, Kızlac, Çolaklı, Savranlı, Yukarı Karderesi ve Arıcaklı’ydı.¹⁰⁷

Bahçe kaza merkezinin değiştirilmesi konusu aynı yıl gündeme gelmişti. Merkezinin Haruniye Nahiyesine taşınması tartışmaları -sürekli olarak kaza, nahiye ve liva merkezlerinin değiştirildiği- Cebel-i Bereket’te yeni bir huzursuzluk sebebiydi. Haruniye’nin merkez olması gerektiğini iddia edenler Bahçe Kazasının 30-40 haneden ibaret olduğu, Bahçe Kasabası sakinlerinin göz hastalığına yakalandığı ve *zürriyetten yoksun* olma illetiyle boğuştuğu, kasaba içerisinden geçen küçük çayın zaman zaman taşkınlara ve tahribata neden olduğu vb. iddiaları öne sürüyorlardı. Bu iddialar Bahçe Kazasındaki birçok köy muhtarının ortak imzasıyla Harbiye Nezaretine gönderilen bir yazıyla yalanlanıyor ve ifadeler için *uydurma* deniliyordu. Onların anlattığına göre Bahçe Kasabası yirmi-otuz hane değil, üç yüz haneden ibaretti. Bahçe hakkında olumsuz ifadeler yayarak kasabanın önemi azaltılamazdı. Göz hastalığı iddiasının böyle güzel bir kasabada asla olmadığı, parasının Bahçeliler tarafından karşılanması şartıyla havasının ve suyunun bir uzman tabip tarafından tahlil edilmesi isteniyordu. Dere taşkınları iddiası ise bir efsaneden ibaretti. Sadece Ekim/Kasım 1914’te bir sel baskını olmuştu. O dönemde sadece Bahçe’de değil diğer yakın çevrede de benzer taşkınlar ortaya çıkmıştı. Eğer taşkın söz konusuysa bile bunun çözümü Bahçe kaza merkezini değiştirmek değil, çayın ıslahıydı.¹⁰⁸

Bahçeliler böyle bir hamleyi geçersiz kılmak için Haruniye hakkında olumsuz değerlendirmeler yapıyorlardı: Haruniye merkezi çamur içinde ve ormanlık olmayan bir ovanın kenarındaydı. Doğusu sarp,

¹⁰⁰ BOA, DH.İUM.E. 46-37. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 570-576.

¹⁰¹ H. 1297 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 152.

¹⁰² H. 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 84.

¹⁰³ BOA, ŞD, 2126-11. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 270.

¹⁰⁴ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 143.

¹⁰⁵ Ebru Güher, “Maârif Salnâmeleri’ne Göre Cebel-i Bereket Sancağı’nda Eğitim-Öğretim (H.1316-1321/M. 1898- 1903),” *Turkish Studies*, 9:4 (2014), 462. (erişim 01.07.2022).

¹⁰⁶ BOA, DH.İUM.EK. 15-67.

¹⁰⁷ BOA, DH.İUM.E. 46-37.

¹⁰⁸ BOA, DH.İUM.E. 46-37.

kayalık ve geçitleri olmayan Düldül Dağı, batısı Osmaniye Kazası, güneyi Bahçe Kasabası ve köyleri, kuzeyi Andırın Kazasıyla çevrilidir. Ana yollardan mahrum olup ücra ve demiryollarına uzaktır. Temiz havası ve akarsuyu yoktur. Buraya gelecek görevli memurları barındıracak binaları, çarşısı ve pazarı bulunmaz. Havası yazın kötü olduğundan halk yaylalara gitmek zorundadır. Gelişmeye müsait bir yer olmadığından ne bugün ne de gelecekte hükümet merkezi olmaya layık değildir. Sadece birkaç kişinin çıkarı için böyle bir yola başvurulması Bahçe ahalisini perişan edeceği gibi Haruniye'nin gelişmesine de bir katkı sağlamaz. Üstelik Fırka-i Islahiye'nin sağladığı asayişin yeniden bozulması tehlikesi ortaya çıkar. Bahçe Kasabası çevresinde bulunan 24 köy bu haberi alır almaz ümitsizliğe kapılmış ve heyecana gelmiştir.¹⁰⁹

2.3. Hassa kazası

Hassa Kazası İvanın güneydoğusunda yer alır ve İvan merkezine 12 saat uzaklıktadır.¹¹⁰ Merkezi Hassa denilen köydür.¹¹¹ Hassa; Tiyek, Akbez (Ekbaz), Hacılar, Çoşlu nahiyelerinden oluşmaktadır ve 37 köyden ibarettir.¹¹² Köy sayısı 1894-1985'te 40'tır.¹¹³ Kazada 8 cami, 3 kilise, 1 kışla ve bir kale harabesi ve 22 değirmen, 10 tane pınar bulunmaktadır.¹¹⁴ 1891'de kilise sayısı 5'e çıkmıştır.¹¹⁵ Bu artış misyonerlerin bölgeye olan ilgisiyle yakından ilişkilidir. 1894-1895'te kasabada 60 hane, 1 cami, 5 dükkân yer almaktadır. Kazada cami sayısı 7 olarak geçer.¹¹⁶ 1900'de kaza 4 mahalle, 29 köy ve 1.370 haneden ibarettir. Hassa Kazasında 4 cami, 4 mescit, 8 mektep, 1 manastır, 1 kilise, 30 dükkân, 4 fırın, 1 kahve ve 30 değirmen vardır.¹¹⁷

2.4. Payas kazası

Payas, Anadolu'nun güneydoğusunda, Akdeniz sahillerindedir. Güneyinde İskenderun, doğusunda Hassa, Belen, Yarpuz, kuzeyinde Osmaniye ve Hamidiye kazaları, batısında Misis ve Karataş nahiyeleri ve Akdeniz bulunur. Payas Kazasının merkezi bir kasaba ve bir iskeledir. İskenderun körfezinin doğu sahilinde İskenderun'un 20 km kuzeyindedir.¹¹⁸ Kaza, dağ eteklerinden ve sahillerden ibaret olup iki nahiyesi vardır. Yine Payas Kasabasında üç adet köprü bulunmaktadır. Havası *hârr u vahim* olduğundan yazın yayla olan köylere çıkılır. Burada Köprülü Mehmet Paşa'nın yaptırdığı ve kuzey güney istikametinde iki kapısı bulunan 45 dükkân ve 3 mağazayı barındıran bir kargir bedesten ve kale bulunur. Yine biri Rumlara, diğeri Ermenilere ait iki kilise vardır. 1894-1895'te Yumurtalık adlı bir nahiyesi ve 49 köyü bulunmaktadır.¹¹⁹ 1897 tarihli bir belgede Yumurtalık ve Çokmerzimen adlı iki nahiyesinden bahsedilmektedir.¹²⁰ 1900'de biri merkez diğeri Yumurtalık olmak üzere iki nahiyesi vardır. Köylerinin 29'u merkez nahiyeye, 25'ü ise Yumurtalık Nahiyesine bağlı olup 54 köyü bulunmaktadır. Kazada toplam 3.828 hane, 15 cami, 2 kilise, çeşitli köylerde 255 dükkân ve 6 ziyaretgâh, 4 adet pamuk fabrikası, 14 adet un değirmeni ve 15 sıbyan mektebi yer alır.¹²¹

2.5. Osmaniye kazası

Osmaniye, Cebel-i Bereket Sancağının kuzeybatısında olup batısı Hamidiye, güneydoğusu Payas, kuzeyi Andırın ve Kars kazalarını ayıran Ceyhan Nehri, doğusu Bahçe Kazası ile çevrilidir. Adana merkeze

¹⁰⁹ BOA, DH.İUME.46-37.

¹¹⁰ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 145.

¹¹¹ H. 1297 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 154.

¹¹² H. 1309 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 170.

¹¹³ H. 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 82-83.

¹¹⁴ H. 1297 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 154.

¹¹⁵ H. 1308 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 155.

¹¹⁶ H. 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 82-83.

¹¹⁷ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 145-146.

¹¹⁸ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 128.

¹¹⁹ H. 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 85.

¹²⁰ BOA, DH.TMIK.S.5-34. Bu belgenin detayı ve transkripsiyonu için bkz. Terzi ve Ergün, *a.g.e.*, 271-276.

¹²¹ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 132.

18, liva merkezine 6 saat uzaklıktadır.¹²² 1879'da Osmaniye'nin 4 nahiyesi (Kıyı Köyleri, Cerid, Tacirli ve Çendoğlu) bulunmaktadır. Merkezi, Rızaiye Köyüdür.¹²³ Rızaiye Kasabası merkez olma özelliğini 1894-1895'te de devam ettirmektedir. Osmaniye'nin havası yazın *kesb-i vehâmet ederek* halk 4 saat uzaklıktaki yaylalara ya da Maraş, Andırın taraflarına gider; hazıranda çıktıkları yaylalardan eylülde geri inerlerdi.¹²⁴ Burada 1 cami, 5 han, 3 fırın, 30 dükkân, 2 mektep, 7 değirmen, 2 ding mevcuttur.¹²⁵ 1900'de Osmaniye Rızaiye, Hacı Osmanlı, Dağıstanlı, Hristiyan adlı 5 mahalleden ibarettir. Tecirli ve Kıyı olmak üzere iki nahiyesi bulunur. Osmaniye'nin batısında bir buçuk saat mesafede Toprakkale ve doğusunda yine bir buçuk saat mesafede Karakale mevcuttur. Aynı yıl köy sayısı 18 olup kazada 3 cami, 1 mescit, 2 medrese, 7 han, 4 fırın, 80 dükkân, 3 iptidai mektebi, 7 değirmen ve 2 pamuk fabrikası vardır. Osmaniye kaza merkezi 282 hanedir.¹²⁶

2.6. Dörtöyol kazası

Çokmerzimen, günümüzde Hatay'ın Dörtöyol ilçe merkezinin olduğu yerin eski adıdır. 1530-1890 yılları arasında Payas sınırları içerisinde bir köyün ismi olarak kayıtlara geçmiştir. 1906'da nahiye olmuş ve 1909'a kadar Erzin Kazası sınırları dâhilinde kalmıştır.¹²⁷ Aynı yıl Cebel-i Bereket sancak merkezi Osmaniye'ye nakledilince Osmaniye kaza merkezi de Dörtöyol'a nakledilmiştir.¹²⁸ Dörtöyol, Ermenilerin yoğun olduğu köylerin (Çokmerzimen, Özerli ya da Üzeyrli ve Ocaklı) tam ortasında kurulmuştur. 1910 yılında kazanın yeni adı Ümraniye'dir.¹²⁹ Ümraniye kaza merkezinin Çokmerzimen, Ocaklı, Üzeyrli ve Çaylı köylerinin ortasında Akdam denilen mahalde inşası için 27 Kasım 1911'de Adana Vilayetinden Defter-i Hakani Nezaretine yazılmıştır.¹³⁰

Suriye Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda ifade edildiğine göre Hama Sancağında Hamidiye adıyla bir kaza olup Meşrutiyetin ilanından sonra Ümraniye adını almıştı. Cebel-i Bereket Sancağında da Ümraniye adıyla bir kaza kurulmuştu. 16 Ocak 1912'de resmi yazışmalarda karışıklıkların giderilmesi için Hama Sancağına bağlı Ümraniye Kazasının adının *Ümraniye-i Cedid* olarak değiştirilmesi gündeme gelmişti.¹³¹ Daha sonraki yazışmalardan anlaşıldığına göre sorun Cebel-i Bereket Sancağındaki Ümraniye Kazasının adının değiştirilmesiyle çözülmüştü. Dâhiliye Nezaretinden Adana'ya gönderilen 15 Mart 1912 tarihli bir yazıda Ümraniye'nin *ism-i sâbıkı olan Dörtöyol nâmıyla tesviyesine dair* iradenin çıktığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ümraniye ismi pek uzun kullanılmamış ve 1912'de yeniden değiştirilmişti. Çünkü Hama'da aynı adla bir kazanın varlığı yazışmalarda kargaşaya neden oluyor, dolayısıyla Dörtöyol'un eski adının kullanması kabul ediliyordu.¹³² Yine 1909'da Payas idari birimde kaza ve nahiye özelliklerini kaybetmiş, 1912'de ise yeni kaza yapılan Dörtöyol'a bağlanmıştır.¹³³ 2 Haziran 1914'te padişah iradesi ile Dörtöyol'a bağlı Ayasun (Ayas) Nahiyesi kaza haline getirilmiş ve yine Dörtöyol'a bağlı Erzin Köyünde bir nahiye oluşturulmuştur.¹³⁴

¹²² H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 137.

¹²³ H. 1296 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi 145.

¹²⁴ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 137.

¹²⁵ H. 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 88.

¹²⁶ H. 1318 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi, 137.

¹²⁷ 1897 tarihli bir belgede Çokmerzimen'den nahiye olarak bahsedilmektedir. Bu da buranın nahiye oluşuyla ilgili bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Ancak daha sonraki 1318 ve 1320 Tarihli Adana Vilayet salnamelerinde Çokmerzimen nahiye olarak geçmez. BOA, DH.TMIK.S. 5-34; Fatih Özçelik, "Çokmerzimen'de (Dörtöyol) Ermeni Olayları," *Turkish Studies*, 8:11 (2013), 232-233. (erişim 15.06.2022).

¹²⁸ BOA, BEO, 3745-280810.

¹²⁹ Özçelik, a.g.m., 232-233.

¹³⁰ BOA, DH.İD. 149-12.

¹³¹ BOA, DH.İD. 149-12/9.

¹³² BOA, DH.İD. 149-12.

¹³³ Güher, "Arşiv Belgeleriyle Cebel-i Bereket Sancağı'nda 1915 Yılındaki Ermeni Tehciri," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6:15 (Kasım 2018), 243. (erişim 05.06.2022).

¹³⁴ BOA, DH.EUM.MH. 86-26; BOA, BEO 4289-321642.

2.7. Cumhuriyet Döneminde Cebel-i Bereket Vilayetinin İdari Yapısı

Cebel-i Bereket Sancağı 1918'de Mondros Mütarekesi sonrası işgal edilmişti.¹³⁵ Milli Mücadele Güney Cephesinde başarılı olunca 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmış¹³⁶ ve 5 Ocak 1921'de Adana havalisi Fransız işgalinden kurtarılmıştı.¹³⁷

1924 yılındaki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile sancaklar vilayetlere dönüştürülmüştü. Böylece Cebel-i Bereket; Bahçe, Dört Yol, Hassa, İslahiye ve Ceyhan kazalarının dâhil olduğu bir vilayet olmuştu.¹³⁸ Cumhuriyet Döneminde doğuda merkez ve Kilis, batıda Adana merkez ve Kars kazası, Kuzeyde Maraş'ın Pazarcık ve Andırın kazaları, güneyde Kilis ve Adana merkez kazaları yer alıyordu.¹³⁹ 1925'te basılan "Cebel-i Bereket Vilâyetine Aid Coğrâfî, İktisâdî, İçtimâî, Tarihî, İdârî Mâlûmâtı İhtiva Eder Bir Takaddümedir" adlı eserde belirtildiğine göre Cebel-i Bereket Vilayeti Osmaniye, Dört Yol, Ayas (Yumurtalık), Ceyhan, Bahçe, İslahiye ve Hassa kazalarından oluşuyordu.¹⁴⁰ 1925-1926 yılına ait Devlet Salnamesi 1926'da basılmış ve Cebel-i Bereket'in kazaları Osmaniye, Hassa, Bahçe, İslahiye, Dört Yol olarak gösterilmişti. Burada Ayas (Yumurtalık) Kazasından bahsedilmez.¹⁴¹ 1927'de vilayet; Osmaniye merkez kaza, Ceyhan, Dört Yol, Bahçe ve İslahiye kazalarından ibarettir.¹⁴² 1926-1927 yılına ait devlet salnamesine göre vilayet merkezi yine Osmaniye Kazasıdır. Vilayetin diğer kazaları şunlardır: Ceyhan, Dört Yol, İslahiye ve Bahçe. Bu salnameden anlaşıldığına göre Hassa, kaza olma vasfını kaybetmiş ve İslahiye'ye bağlı bir nahiyeye dönüşmüştür. Vilayet merkezi; Yarpuz, Kaypak, Tacirli nahiyeleri ve 42 köyden oluşmaktadır. Ceyhan Kazası Yumurtalık ve Sırkıntı-ı Zîr nahiyeleri, 117 köy ve 26 çiftlikten müteşekkildir. Dört Yol Kazası Erzincan ve Payas nahiyeleriyle 27 köyden, İslahiye Kazası Hassa ve Keferdiz (Sakçagözü) nahiyeleriyle 68 köyden ibarettir. Bahçe Kazasının Haruniye Nahiyesi ve 42 köyü vardır.¹⁴³

1927-1928 yılına ait devlet Salnamesine göre Cebel-i Bereket Vilayetinin merkezi Osmaniye'dir. Diğer kazaları Ceyhan (Hamidiye, Yarsuvat), Dört Yol (Ümraniye) İslahiye ve Bahçe (Bulanık)'tır. Burada dikkat çeken husus adı değişen birçok kazanın eski adıyla da anılmasıdır. Vilayet merkezi Yarpuz, Kaypak ve Tacirli (Araplı) olmak üzere 3 nahiyeye ve 48 köyden ibarettir. Ceyhan Kazası Yumurtalık ve Sırkıntı-ı Zîr nahiyeleriyle 114 köyden; İslahiye Kazası Hassa ve Keferdiz (Sakçagözü) nahiyeleriyle 75 köyden oluşmaktadır. Bahçe'nin Haruniye adlı bir Nahiyesi ve 44 köyü bulunmaktadır.¹⁴⁴ 1929'da da durum aynıdır.¹⁴⁵ Vilayetin Osmaniye merkez kaza olmak üzere, Ceyhan, Dört Yol, Bahçe, İslahiye kazaları vardır. Vilayet merkezinin Yarpuz (Yarpuz), Kaypak, Tacirli adlarında üç nahiyesi ve 48 köyü bulunmaktadır. Ceyhan Kazası Yumurtalık ve Serkentizir¹⁴⁶ (Sırkıntı Zîr) adlı iki nahiyeye ve 114 köyden ibarettir. Dört Yol Kazası, Erzincan ve Payas nahiyeleriyle 11 köy ve 20 çiftlikten oluşmaktadır. İslahiye Kazası Hara (Hassa olmalı) ve Keferdiz nahiyeleriyle 75 köyden ibarettir. Bahçe'nin Haruniye Nahiyesi ve 44 köyü bulunmaktadır.¹⁴⁷

1933'te bazı vilayetlerin idari yapılanmalarında ve sınırlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Geliri giderinden az ve gelişme imkânı kısıtlı bazı vilayetler daha yakın olan vilayetlere bağlanmış ya da

¹³⁵ Payaslı, *a.g.m.*, 276-277.

¹³⁶ Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İlk Kurşun Ve Dört Yol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14:41 (1998), 485. (erişim 05.07.2022).

¹³⁷ Cengiz Şavkılı, "Adana'nın Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Kurtuluş Bayramı Kutlamalarının Basına Yansımaları (1922-1938)," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24:1 (Mart 2022), 354. (erişim 29.06.2022).

¹³⁸ Aysal ve Arslan, *a.g.m.*, 426.

¹³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928- 1929, (İstanbul, Devlet Matbaası, 1929), 442.

¹⁴⁰ Aysal ve Arslan, *a.g.m.*, 430.

¹⁴¹ TC Devlet Salnamesi, 1925-1926, (İstanbul: Matbaa-i Âmiriye, 1926), 574.

¹⁴² Pınar Kaş, "III. Dönem TBMM'de Cebel-i Bereket Milletvekilleri ve Meclis'teki Faaliyetleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14:1 (2021), 160. (erişim 20.07.2022).

¹⁴³ TC Devlet Salnamesi, 1926-1927, Matbuat Müdüriyyet-i Umumiyyesi, 788.

¹⁴⁴ TC Devlet Salnamesi, 1927-1928, Matbuat Müdüriyyet-i Umumiyyesi, 812.

¹⁴⁵ Kaş, *a.g.m.*, 160.

¹⁴⁶ Serkentizir, Sırkıntı Zir olmalıdır.

¹⁴⁷ TC 1928-1929 Tarihli Devlet Salnamesi, 442.

yakınındaki birden fazla vilayetin sınırlarına dâhil edilmişti.¹⁴⁸ TBMM’de yapılan görüşmelerde Cebel-i Bereket Vilayetinin lağvedilmesi oylanmıştı. Şöyle ki: *MADDE 6 — Cebelibereket vilâyeti lâğvolunmuştur. Vilâyetin merkez kazası olan «Osmaniye» kazası, Bahçe, Dörttyol, Ceyhan kazalarile birlikte Adana vilâyetine ve İslahiye kazası da Gaziantep vilâyetine bağlanmıştır. Bu suretle teşekkül eden Adana vilâyetinin merkezi Adana olmak üzere ismi «Seyhan» a tebdil olunmuştur* ifadesi Çanakale mebusu Şükrü Bey’in metnin son fıkrasının *Bu suretle teşekkül eden Adana vilâyetinin ismi, merkezi Adana olmak üzere Seyhana tebdil olunmuştur* şeklinde düzeltilmesi talebiyle oya sunulmuş ve kabul edilmişti.

Vilayetin lağvedilme gerekçesi şöyle ifade edilmişti:

*Madde 8 —Nüfusu 107 000 miktarında olan Cebelibereket vilâyetinin mesahai sathiyesi pek az ve varidatının masarifatına tekabül edemeyecek derecede mahdud bulunması ve muntakanın haiz olduğu siyasi ehemmiyeti itibarile daha şimalden idaresi zaruridir. Vilâyet halinde buldukça inkişaf kabiliyetini gösterememekle beraber âtiyen inkişaf edecek vaziyette dahi değildir. Gerek varidatının azlığı ve gerek iktisadiyatının bir vilâyet merkezi mertebesinde inkişaf edememesi gibi sebeplerden dolayı halihazır şekilde bir vilâyet evsafını haiz değildir. Binaenaleyh mezkûr vilâyetin lâğvile münasebatı ticariyeleri dolayısı ile merkezinin kaza haline konularak Bahçe, Dörttyol, Ceyhan kazalarile birlikte Adana vilâyetine ve İslâhiye kazasının Gazi Antep vilâyetine ilhaki zarurî görülmüştür.*¹⁴⁹

27 Mayıs 1933 tarihli ve 2411 sayılı Resmî Gazete’nin 6. Maddesinde: *Cebelibereket Vilâyeti lâğvolunmuştur. Vilâyetin merkez kazası olan «Osmaniye» Kazası Bahçe, Dörttyol, Seyhan Kazalarile birlikte Adana Vilâyetine ve İslahiye Kazası da Gazi Antep Vilâyetine bağlanmıştır. Bu suretle teşekkül eden Adana Vilâyetinin ismi merkezi Adana olmak üzere «Seyhan» a tebdil olunmuştur*¹⁵⁰ denilmektedir.

Sonuç

Sancaklar Osmanlı idari yapısında ana birimdir. Daha önce Gâvur Dağı olarak bilinen sahaya Tanzimat’ın ilanından sonra Avrupalıların hassasiyeti dikkate alınarak Padişah tarafından Cebel-i Bereket adı verilmişti. Cebel-i Bereket’in dağlık ve ormanlık alanları çok fazla olup, geniş ovaları vardır. Önceleri Halep, sonradan Adana sınırlarına dâhil olan Üzeyr Sancağı, zamanla kaza merkezi olan Payas Sancağına dönüşmüştü. 1879’da Payas Sancağının sınırları genişletilerek yeni bir sancak kurulmuştu. Merkezi, Yarpuz olan bu idari birimin adı Cebel-i Bereket Sancağıydı. Maraş’a bağlı İslahiye, Bahçe ve Hassa kazaları da buraya bağlanmıştır. Yarpuz Kasabası istenilen gelişmeyi gösterememiş ve sancak merkezi 1906’da Erzin’e taşınmıştır. 1909’da ikinci bir değişiklikle Osmaniye Kazası sancak merkezi olmuş; sancakta zamanla yeni kazalar teşekkül etmişti. Ümraniye (Dörttyol) ve Ayas (Yumurtalık) nahiyeleri kazaya dönüşmüştü. Yumurtalık kaza olunca Cebel-i Bereket Sancağından alınarak Adana Sancağına dâhil edilmiştir. Zaman zaman kaza isimleri değişmiş; Bulanık Kazası merkez kasabası olan Bahçe, Ümraniye Kazası Dörttyol, Ayas Kazası ise Yumurtalık olarak idari yapıda yer almıştır. Cumhuriyetin ilanıyla sancaklar vilayete dönüştürülmüş, Cebel-i Bereket de vilayet statüsü almıştı. Bu yeni düzende Ceyhan Cebel-i Bereket sınırları içerisinde kalmıştır. Kısa bir süre sonra Hassa Kazası, İslahiye Kazasına bağlı bir nahiye statüsüne indirilmiştir. Cebel-i Bereket Vilayeti Ceyhan, Dörttyol, Bahçe ve İslahiye kazalarını içerisine almaktaydı.

Yeni kurulan bir sancağın yaşayabileceği birçok sorunun yaşandığı Cebel-i Bereket’te sürekli olarak yönetim merkezinin değişmesi sancağın gelişmesinin önünde engel olmuştur. İstenilen gelişmeyi gösteremeyen vilayet 1933’te lağvedilmiş; Osmaniye, Ceyhan ve Bahçe Seyhan (Adana) Vilayetine, İslahiye ise Gaziantep’e bağlanmıştır. Böylece 54 yıl kadar Osmanlı idari yapısında sancak, Cumhuriyet Döneminde ise vilayet olan Cebel-i Bereket ve ona bağlı yerler Adana ve Gaziantep arasında bölüştürülmüştür.

¹⁴⁸ Sinan Başaran, “Cumhuriyet Dönemi Rize İdare Tarihi,” *Türk İdare Dergisi*, 486 (2018), 53. (erişim 30.07.2022)

¹⁴⁹“Bazı vilâyetlerin kaldırılması ve bazılarının birleştirilmesi hakkında 1/575 numaralı kanun lâiyhası ve Dâhiliye ve Bütçe encümenleri mazbatalarının kabulü”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XV, D. 4, Ankara,1933, s.2.

¹⁵⁰ *TC Resmî Gazete*, Kanun No: 2197, Sayısı: 2411, 27 Mayıs 1933.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO)*, 2380-178466.
- BOA, *BEO*, 3531-770.
- BOA, *BEO*, 3444-258288.
- BOA, *BEO*, 3745-280810.
- BOA, *BEO*, 4289-321642.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.)*, 86-26.
- BOA, *DH.EUM.MH.*, 87-119.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.)*, 149-12.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı DH.İUM.*, 45-2/30.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri DH.İUM.E.*, 46-37.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri DH.İUM.EK.*, 15-67.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti DH.MB.HPS.M.*, 14-40.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*, 275-47.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı (DH.TMIK)*, 1137-44.
- BOA, *DH.TMIK.* 1149-11.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S.)*, 5-34.
- BOA, *DH.TMIK.S.*, 50-27.
- BOA, *DH.TMIK.S.*, 56-48.
- BOA, *DH.TMIK.S.*, 67-49.
- BOA, *DH.TMIK.S.*, 73-23.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye (İ.HD.)*, 1478-70.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD)*, 2126-11.
- BOA, *ŞD*, 2132-3.
- BOA, *ŞD*, 2138-31.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS.)*, 511-98.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız, Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH)*, 1-16.

“Bazı vilâyetlerin kaldırılması ve bazılarının birleştirilmesi hakkında I/575 numaralı kanun lâyihası ve Dâhiliye ve Bütçe encümenleri mazbatalarının kabulü”, TBMM Zabıt Ceridesi, C. XV, D. 4, Ankara,1933, s.2.

TC Resmi Gazete, Kanun No: 2197, Sayısı: 2411, 27 Mayıs 1933.

Salnameler

Devlet Salnameleri

R. 1333-1334 (1918), 1925-1926, 1926-1927, 1927-1928, 1928-1929.

Halep Vilayet Salnameleri

1284, 1285, 1286.

Adana Vilayet Salnameleri

1287, 1289, 1290, 1293, 1294, 1296, 1297, 1299, 1308, 1309, 1312, 1318, 1320.

Telif Eserler

Arı, Necdet. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Osmaniye’de Atatürk’e Sunulan Bir Gavurdağı Ağıtı.” *Çukurova Araştırmaları Dergisi*. 2:1 (Yaz 2016), 108-113. (erişim 15.06.2022).

Aysal, Necdet, Lütfi Arslan. “Türkiye’nin Sağlık ve Toplumsal Coğrafyası: Cebel-i Bereket (Osmaniye) Vilâyeti.” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 63 (Güz 2018), 419-451. (erişim 16.07.2022).

Başaran, Sinan, “Cumhuriyet Dönemi Rize İdare Tarihi,” *Türk İdare Dergisi*, 486 (2018), 49-75. (erişim 30.07.2022).

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlama*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, 4. Baskı, İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2003.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Çelik, Kemal, “Millî Mücadele’de İlk Kurşun Ve Dört Yol’un Düşman İşgalinden Kurtuluşu,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14:41 (1998), 478-486. (erişim 05.07.2022).

Güher, Ebru. “Arşiv Belgeleriyle Cebel-i Bereket Sancağı’nda 1915 Yılındaki Ermeni Tehciri.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 6:15 (Kasım 2018), 241-260. (erişim 05.06.2022).

Güher, Ebru. “Maârif Salnâmeleri’ne Göre Cebel-i Bereket Sancağı’nda Eğitim-Öğretim (H.1316-1321/M. 1898- 1903).” *Turkish Studies*. 9:4 (2014), 457-467. (erişim 01.07.2022).

Karaboran, Hilmi. “Osmaniye’nin Kuruluş ve Gelişmesi.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1-2 (1996): 5-48.

Kaş, Pınar. “III. Dönem TBMM’de Cebel-i Bereket Milletvekilleri ve Meclis’teki Faaliyetleri.” *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14:1 (2021), 159-173. (erişim 20.07.2022).

Kılıç, Orhan. “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799).” *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, 9 (Ankara 2002), ss.1644-1664.

Kolutek, Mikail. Cebel-İ Bereket Sancak Merkezinin Erzincan’dan Osmaniye’ye Taşınmasına Yapılan İtirazlar.” *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. Sonbahar Özel Sayı (2020), 149-159. (erişim 10.07.2022).

- Kurt, Yılmaz, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.
- Müderrişoğlu, Fatih, “Bir Osmanlı-Türk Şehri Olarak Belen”, *Vakıflar Dergisi* 24 (1994): 237-272.
- Örenç, Ali Fuat. “Mutasarrıf”, TDV İslam Ansiklopedisi, 31 (Ankara, 2020), ss.377-379. (erişim 13.06.2022).
- Özçelik, Fatih. “Çokmerzimen’de (Dört Yol) Ermeni Olayları.” *Turkish Studies*. 8:11 (2013), 231-245. (erişim 15.06.2022).
- Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Belgelerinde Halep*, Ed. M. Taner Koltuk, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, s.22-55.
- Payalı, Volkan. “Fransız İşgalinde Osmaniye (Cebel-i Bereket) Ve Rahime Hatun Üzerine Bir Değerlendirme.” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 61 (Güz 2017),269-308. (erişim 25.06.2022).
- Şahin, İlhan. “Sancak”, TDV İslam Ansiklopedisi, 36 (İstanbul, 2009), ss.97-99.
- Şavklı, Cengiz. “Adana’nın Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Kurtuluş Bayramı Kutlamalarının Basına Yansımaları (1922-1938).” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24:1 (Mart 2022), 350-364. (erişim 29.06.2022).
- Terzi, Mehmet Akif, Ahmet Ergün, *Kınık’tan Kıyı’ya Osmanlı Belgelerinde Osmaniye*, Osmaniye: Osmaniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Tutar, Adem. “XIX. Yüzyılın Sonlarında Cebel-i Bereket Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler.” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (2003), 145-158. (erişim 18.06.2022).
- Umar, Nur, Cengiz Can, “Adana Vilayeti Hükümet Konakları.” *Megaron*. 14/4. (2019), 530-543. (erişim 08.06.2022).
- Ürkmez, Naim “Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti’nde Kaza Yönetimi (Belen Örneği).” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9:42 (Şubat 2016), 815-831. (erişim 28.06.2022).